

Rojaus gardas. Aptverto anapusinio pasaulio vaizdiniai mitologijoje

DAINIUS RAZAUSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
dainius.razauskas@lnkc.lt

Keliuose pastaruosiuose autoriaus straipsniuose (Razauskas 2019a, c; 2020, 2022) buvo pristatyta ir nagrinėta mitinė kosmogonija aptveriant, t. y. pasaulio *sutvėrimo tvora* ir *aptverto* pasaulio vaizdiny, šiuo atžvilgiu pateisinantis ir paties žodžio *sutvėrimas* kosmogoninę reikšmę. Pirmajame iš jų plėtojama piliakalnių pylimo ir pilių statybos sąsaja su kosmogonija, taip įtaigiai iškelta Gintaro Beresnevičiaus. Antrajame konkrečiais pavyzdžiais parodoma, jog pasaulis gali būti įsivaizduojamas kaip visa apimantis kosminis aptvaras, kurio vidus atstoja „šiapus“, o išorė „anapus“. Taigi šiapusinį pasaulį nuo anapusinio skirianti savotiška kosminė tvora. Savo ruožtu, žiūrint iš „anos“ pusės, lygiai taip pat aptvertas yra anapusinis pasaulis, irgi būdingai suvokiamas kaip aptvaras. O pilies, miesto, sodo ir pasaulio kaip *gardo* vaizdiny ir apibūdinimas aptartas paskutiniajame iš minėtų autoriaus straipsnių.

Dabar, remdamiesi visų pirma baltų bei artimiausių giminių tradicijų duomenimis, apžvelgsime anapusinio pasaulio vaizdinius, paremtus atitinkamai gyvulių aptvaro (*gardo*, diendaržio, tvarto) ir augalų aptvaro (irgi „gardo“, daržo, sodo) įvaizdžiais. Pakeliui bus trumpai aptartas ir vietovardis *Raigardas*. Straipsnį sudaro trys dalys, iš kurių pirmojoje nagrinėjamas anapusinį pasaulį menantis „gyvulių gardo“ įvaizdis, antrojoje – galimos *Raigardo* sampratos, o trečiojoje – aptverto sodo („augalų gardo“) įvaizdis.

Visi asmenvardžiai straipsnyje rašomi lietuviškai, nelietuviškų asmenvardžių rašyba kitomis kalbomis atskiru sąrašu pateikta straipsnio pabaigoje.

Esminiai žodžiai: anapusinio pasaulio (rojaus) įvaizdžiai: gardas, daržas, sodas; Raigardas; lietuvių mitologija.

1. Gyvulių gardas, daržas, tvartas

Ryškus aptverto, aptvaru *sutverto* pasaulio vaizdiny būdingas senovės germanams. Jį mena pats senasis ‘pasaulio’ pavadinimas **midja-gardaz* (iš jo gotų *midjungards*, sen. islandų *mið-garðr*, sen. anglų *middan-geard*, vid. vokiečių aukštaičių

mittin-gart ar *mittil-gart*)¹, pažodžiui ‘vidurinis gardas, vidurinis aptvaras’ ar gal ‘vidinis kiemas’ – kaip savas, pažįstamas, gardu aptvertas nuo aplinkinio, išorinio

¹ Buck 1949: 14–15, Nr. 1.1; PKIEW: 444, 707; LhGED: 253; ER: 3447; ГМИВИАИ: 485; Топорова 1994: 28 ir kt. Nuodugniau žr. Razauskas 2022.

chaoso. Iš kitų senųjų indoeuropiečių tradicijų, aptverto pasaulio vaizdinį galima aptikti senovės indų „Rigvedoje“ (VII.99.3), kur pasakyta: *vy àstabhna ródasī viṣṇav eté dādhartha prthivīm abhīto mayūkhaiḥ* „Surėmei dangų žemę, Višnau, aptvėrei plačiąją aplinkui mietais“². Vienoje iš budizmo kosmologijų apskritą pasaulį sudaro septynios koncentriškos kalnų grandinės su kalnu Meru viduryje, o aplinkui supa geležinis aptvaras *cakravāla*³. Senovės iranėnų Ormazdas pirmiausia sutvėrė pasaulį kaip kiaušinį, apsuptą kieto kiaušto – dangaus skliauto, o paskui „visa kūrinija buvo sukurta dangaus viduje, tarsi pilyje arba tvirtovėje“⁴. Taigi pasaulis prilygsta piliai, tvirtovei, kurios gardas, ar aptvaras – dangaus skliautas. Viena rusų kosmogoninė saktmė prasideda: *Во время оно, когда не было ни неба, ни земли, стоял один только тын, вокруг тына плетень* „Anuo metu, kai nebuvo nei dangaus, nei žemės, stovėjo vien tik stačiatvorė, aplink stačiatvorę – žiogrių tvora“⁵. Taigi ir čia pasaulis nuo pat pradžių suvokiamas kaip aptvaras. Panašiai latvių etiologinėje saktmėje: *Senos laikos visapkārt pasaulei bijusi aptaisīta augsta sēta* „Senais laikais aplink visą pasaulį buvusi aptverta aukšta tvora“⁶. Pažymėtina, kad la. *sēta* ‘tvora, aptvaras’, be to, kad savaime gali reikšti ir ‘kiemą’ ar ‘sodybą’, antruoju dėmeniu įeina į sudurtinį latvių žodį *pilsēta* ‘miestas’, iš

**pils-sēta* ‘pilies aptvaras’⁷. Taip, beje, yra sudarytas ir Klaipėdos srities kuršių kilmės pavadinimas *Pilsotas* (plg. la. tarm. *pilsāts*)⁸.

Ir lietuvių kosmogoninė saktmė byloja: *O kada Dievas norėjo viską surėdyti ir sutverti, nu, tei paukščius, žvėrius, žuvis, žoles, tei ant tos vietos daržas, rojus vadinos. Ir Dievas užtvėrė tą daržą aplinkui, kad Liucinas neįeity, anam viską berėdant ir betveriant, Dievu*⁹. Čia tiesiai šviesiai pasakyta, jog Dievas pirminį rojui prilygstantį pasaulį su visais jo tvariniais būtent sutvėrė, užtvėręs jį aplinkui aptvaru, taigi aptvėręs tvora.

Ne be reikalo jis pavadintas daržu. Mat, daržas ir butyje paprastai būdavo aptvertas. Tai prikišamai rodo liaudies dainos: *Vai tvėriau, tvėriau darželį, / Vai sėjau, sėjau rūteles; Oi mergele mano, balta lelijėle, / Aš aptversiu darželėlį rūtelei pasėti; Mergužėle mano, balta lelijėle, / Oi kas tau nutvėrė rūtelių darželį?*¹⁰ Taigi: *Kas darželį tvėrė? / – Mes, sesutėlės*¹¹. Arba: *Broleliai darželį tvėrė, / Seselė rūteles sėja*¹²; *Mergužėle mano / Lelijėle mano, / O kas tau užtvėrė / Rūtelėms darželį? // O kas tau užtvėrė / Rūtelėms darželį, / O kas tau įsėjo / Žaliąsias rūteles? // Broleliai užtvėrė / Rūtelėms darželį, / Aš pati įsėjau / Žaliąsias rūteles!*¹³; *Brolyčiai mano, / Jaunieji mano, / Tverkit darželį / Vidury dvaro. // Tverkit darželį / Vidury dvaro, / Sėsiu rūteles / Ir mėgelkužes*

2 „Rigveda“ visur cituojama pagal Rigveda 2004 ir Atharva I–II ir verčiama atsižvelgiant į nuodugniausią Vakaruose rusiškąjį Tatjanos Jelizarenkovos vertimą Ригведа 1989, 1995, 1999.

3 ER: 2026.

4 Zaehner 2003: 258.

5 ПЭСЛ: 40, Nr. 15.

6 TPD: 60; ŠmlPT XIII: 55, Nr. L15.22; AnIT: 386.

7 LaLKŽ: 661; KrLEV II: 50–51; žr. Buck 1949: 1309.

8 LtvŽ: 475; KrLEV II: 50–51. Plačiau apie visa tai Razauskas 2019a: 37–38.

9 DvPSO: 328, Nr. 104; plg. Balys 2002: 281, Nr. 34.

10 Balys 1948: 123, Nr. 31; 129, Nr. 36; 161, Nr. 62.

11 LTs V: 1107, Nr. 9696.

12 LLD XV: 567, Nr. 46716.

13 JšLD III: 243, Nr. 1163.6–8.

(gvazdikus)¹⁴; *Verkė mergelė, / Verkė jaunoji, / Kad neaptvertas / Naujas darželis. [...]* *Nevertk, mergele, / Neverk, jaunoji, – / Aš tau aptversiu / Naują darželį¹⁵. Darželį tvėriau, tu tu tu, / Pinavijus smeigiau¹⁶; Berneli mano, raiteli mano, / Tu daržą tvėrei, aš rūtą sėjau¹⁷. Užtat: Aš turėjau darželaitį, / Vienais klevais tvertą; ir Gražiai žydi lelijėlė / Statinų daržely, t. y. statiniai aptvertame¹⁸. Nes, pasak Kazimiero Būgos, senovėje „aplank dūminę trobą (pirtį) turėta daržas, kurio būta aptvėto stieba¹⁹“.*

Rojų atstojantis Dievo daržas, gal tas pats kaip minėtoje sakmėje, tapatinamas su tam tikru žvaigždynu: *Dievo darželis – netoli Sietyno ans eina, aptemusios krūva žvaigždelių²⁰*. Neretai „Dievo daržas“ minimas patarlėse ir priežodžiuose, pavyzdžiui: *Dievo darže ne sauja – pilna žolių, sviets pilnas mergu²¹*. Čia žolių prižėlusiam „Dievo daržui“ prilygintas merginų pilnas pasaulis. Arba štai priežodis: *Dar Dievo daržo nenuganeį, t. y. neišsėmei visų galimybių (nes pasaulyje jos neišsemiamos, Dievo laukai nenuganomi)²²*. Kita vertus: *Dievo daržo nenuganiau, velnio ropių nenuroviau* reiškia ‘niekam nieko nepadariau, esu visiškai nekaltas’²³. *Ko jūs dabar taip visi užpuolėt ant manęs, lyg būčiau Dievo daržą nuganęs²⁴*.

14 JšLD II: 352–355, Nr. 699.1–2; žr. 403, Nr. 731.1–2; daugiau žr. 630–633, Nr. 875.6–7; 877.6–7.

15 PKT II: 85.

16 LLD XX: 79 pastaboje.

17 LTs I: 313, Nr. 317.

18 JšSD I: 485, Nr. 569.1 ir 372, Nr. 425.1.

19 BūgaR III: 494.

20 DvPSO: 162, Nr. 44.

21 LPP I: 531, Nr. 2441.

22 LPP I: 532, Nr. 2448; Milkus 1990: 417; žr. Jasiūnaitė 2010: 299.

23 Jasiūnaitė 2010: 286; žr. Vaitkevičius 2003: 53.

24 LTs V: 264, Nr. 3265.

Pastaruosiuose priežodžiuose mums svarbu tai, kad Dievo darže gali būti gano- ma, vadinasi, jame gali būti laikomi gyvuliai. Tai patvirtina ir latvių daina, kurioje į Dievo daržą leidžiami žirgai:

*Atjāj divi Dieva dēli,
Abiem bēri kumeliņi.
Kumeliņus nosedloja,
Ielaiž Dieva dārziņāi.²⁵*

*Atjog du Dievo sūneliai,
Abieju bēri žirgeliai.
Žirgelius nusibalnoje,
Leido Dievo darželin.*

Ir minėtoje lietuvių sakmėje juk *Dievas norėjo viską surėdyti ir sutverti, nu, tei paukščius, žvėrius, žuvis, žoles*, taigi ne tik žoles, augalus, bet ir gyvūnus.

Galima numanyti, kad Dievas, šį pirmąją pasaulio daržą tverdamas, iš tikrųjų siekė ne tik jį apsaugoti nuo chaosui atstovaujančio velnio Liucino (Liuciferio), bet kartu ir sutelkti jame pirmuosius savo tvarinius. Juk *daržas*, be įprastos nūn reikšmės ‘žemės sklypas prie sodybos daržovėms’ ir retesnės, bet tebežinomos ‘sodas’, anksčiau buvo ir ‘aptvėta vieta gyvuliams’, pavyzdžiui: *Kolek daržą būt aptvėrę, dobilieno[je] būt paganę* (Miežiškiai, Panevėžio r.)²⁶. Kitaip tariant, – ‘gardas’. Paminėtinas šiuo atžvilgiu *dien-daržis* ‘lauke g y v u l i a m s užtvertas g a r d a s, aptvaras’ ar ‘g a r d a s prie tvartų, laidaras, prietvartis’, ar tiesiog ‘gyvulių trobesys, t v a r t a s’²⁷. Latvių *dārzs*, pirmine reikšme ‘aptvaras’, irgi gali

25 LDdz: 57, Nr. VI.17; (BDS: Nr. 4978/1).

26 LKŽ II: 305.

27 LKŽ II: 509.

reikšti gyvulių gardą, kaip antai *lopu dārzs* ‘gyvulių daržas, diendaržis’, *zirgu dārzs*, pažodžiui ‘arklių daržas’, ir pan.²⁸ Pėterio Šmito paaiškinimu, „senais priešistoriniais laikais latviai neturėjo nei daržininkystės kaip tokios, nei atitinkamai daržo dievybės, o pats žodis *dārzs* ‘daržas, sodas’ visų pirma žymėjo laidarą, diendaržį (t. y. *laidārzs*, *laiddārzs*, taip pat *govju dārzs* ‘karvių daržas’)“²⁹. Tokią pirminę baltų žodžio reikšmę liudija ir senas suomių baltizmas *tarha* ‘aptverta vieta gyvuliams’³⁰. Ir vėlesni gudų tarmėse, Zigmo Zinkevičiaus duomenimis, „*дóржнік, даржнік, дыржнік, дражнік, даржэнь, даржына* ‘aptvaras gyvuliams laukuose ar miške, žardis’ (pasitaiko įvairiose Baltarusijos vietose, pvz., apie Vitebską, Minską, Baranovičius, Bereziną, Červenį), iš balt. **daržnikas*, **daržinē*, plg. lie. *daržas, daržinė, diēn(ā)-daržis, bandó-daržis*“³¹. Iš to galima padaryti išvadą, kad ir *daržinė*, pastaraisiais laikais ‘trobesys sienai (pašarui, javams) laikyti’³², anksčiau, bent jau buvusiuose baltiškuose, lietuviškuose Rytuose, reiškė ir aptvarą gyvuliams, gardą. Gardas, aptvaras gyvuliams laukuose šiaip jau irgi ne tik saugo gyvulius nuo „išorės priešų“ – velnio padaro vilko, bet ir laiko juos pačius sutelktus, sutvertus nuo pakrikimo.

Kaip ką tik užsiminta, toks gyvuliams *sutvėrtas* gardas ar aptvaras taip pat yra *tvártas* ‘ūkinis trobesys ar atskira jo dalis vienos rūšies ar įvairiems gyvuliams bei

paukščiams laikyti’, ‘lauke esantis aptvaras gyvuliams laikyti’, atskira ‘atitverta tvarto dalis, gardas’ ar tiesiog ‘kokia nors atitverta vieta’, apskritai ‘tvora’, ‘užtvara, barjeras’, pavyzdžiui: *Tvartas – užtvaras gyvuliams nak[v]oti (ant lauko)* (Skuodas)³³. Pažymėtina, kad ‘tvora, aptvaras’ yra pirminė šio žodžio reikšmė, žinoma nuo seniausių lietuvių kalbos rašto paminklų, o Mažojoje Lietuvoje jis išvis vartotas tik šia bendra reikšme, kartais susijusia net ne su gyvuliais, o su žmonėmis, kaip yra pažymėjęs Algirdas Sabaliauskas: „Žodis *tvártas* Rytų Prūsijos lietuvių raštuose vartojamas net kalbant apie specialią bažnyčios dalį, plg.: *Moterims buwa įpatiškias Twartas ant Atlikimo jū Diewo šlužbos paskirts* (K. Jurkšaitis, Jeruz. išp., 1901: 97). Vadinas, *tvártas*, iš pradžių reiškęs apskritai aptvarą, specialiai atitvertą vietą tvarte, vėliau pradėtas vartoti ‘gyvuliams laikyti trobesio’ reikšme.“³⁴ Vytauto Mažiulio aiškinimu, žodis remiasi baltų prokalbės niekatrosios giminės daiktavardžiu **tvarta-* bendra reikšme ‘(ap)tvėrimas’³⁵.

Kad jau *tvártas*, kaip ‘aptvaras’, seniau buvo tinkamas ne tik gyvuliams, gyvūnams, bet ir žmonėms, tai jis būtų galėjęs įgauti ir reikšmę ‘miestas’. Pats šis žodis tokios reikšmės neturi, bet veiksmazodžio *tvėrti* šaknies gyvenviečių pavadinimo Lietuvoje esama ne vieno. Tai miestelių pavadinimai *Tvėrai* (Plungės r.) ir *Tverėčius* (Ignalinos r.), kaimų pavadinimai *Tverijō-niškė* (Raseinių r.) ir *Tvėrtinės* (Trakų r.)³⁶.

28 KrLEV I: 202; LaLKŽ: 152.

29 Šmitas 2004: 58.

30 Karaliūnas 2005: 382–383; plg. ZnLKI I: 167; Sabaliauskas 1966: 66; Sabaliauskas 1990: 56 ir kt.

31 ZnLKI I: 258.

32 LKŽ II: 307.

33 LKŽ XVII: 236–237.

34 Sabaliauskas 1970: 31–32.

35 MŽPKEŽ: 13; Mažiulis 2007: 66–67.

36 LATŽ: 322. Suprantama pagunda šitaip aiškinti ir tenykščių baltiškų žemių paribiuose įsikūrusią *Tverę*,

Kaip kad pačiame Tverechiuje užrašyta: *Tvorą tvėrė – Tverechių su tvėrė*; šitaip, beje, gali būti apibūdintas ir kitų miestų bei sodžių į(si)kūrimas, nepriklausomai nuo pavadinimo: *Muno tėvo motyna pasakojo, kaip Telšiai s u s i t v ė r ė* (Lieplaukė, Telšių r.); *Šič, kur s u s i t v ė r ė Vilkgiris, buvo Ustukių ganyklės* (Pasvalys); *Meldutiškis s u s t v ė r ė iš atejūnų* (Tauragnai, Utenos r.) ir pan.³⁷

Juolab kad tvoros ne tik gali juosti pirmą miestą kaip gynybinis aptvaras, bet ir sudaryti vidinę gyvenvietės struktūrą. Štai Povilas Višinskis apie Tverus rašė: „Vi-soje Žemaitijoje tai šen, tai ten yra išmėtyti miesteliai ir nedideli sodžiai (20 kiemų sodžius yra laikomas dideliu). Ypač charakteringos, sodomis vadinamos, šitokio tipo gyvenamos vietos: didžiulį, kai kada 6–18 kvadratinų varstų plotą įvairiomis kryptimis raižo t v o r o s ir p e r t v a r o s; vi-same plote išmėtyti atskiri kiemai; kiekvie-nas ūkininkas gyvena visiškai atskirai nuo kitų (aprubėje), visas žemės sklypelis apie jo trobą iš visų pusių a t i t v e r t a s nuo gretimų t v o r o m i s; be to, jis pats dalija savo žemės sklypą į laukus ir kiekvieną lauką a p t v e r i a. [...] Tokių gyvenamųjų vietų yra labai daug Telšių apskrityje, ypač Tverų parapijoje, kurios pats pavadinimas (*Tverai*) kilęs iš veiksmažodžio *tverti*: apie Tverų miestelį sodžiai yra aprašyto tipo ir visur pilna t v o r ū.“³⁸

ru. *Тверь*, tik kad senosios Rusijos metraščiuose jis rašomas *Тѣхѣръ, Тѣфѣръ, Тѣръ*, todėl siejamas su atitinkamais finougrių kilmės vietovardžiais (ФсЭСРЯ IV: 32–33; Нерознак 1983: 167). Sąsaja su lie. *tvėrti*, jei anuomet kam nors ir būtų kilusi, tėra antrinė.

37 LKŽ XVII: 265.

38 MT X: 125–126; Višinskis 1964: 164, 165.

Prieškary Višinskiui antrino Pranas Budkus: „Vargiai yra kita šalis, kame būtų buvę tiek daug ir taip įvairių *tóru*, kaip tai buvo dar mano atminimu Žemaitijoje. Anais laikais kiekvienas laukas, pievos, daržai, kiemai, sodybos, žardynai, aplūkai, ganyklos, net ištisos medės. Visa buvo ap-tverta *tóromis*. O jau tų vartų, vartų buvo!“³⁹ Dar XX a. antroje pusėje tai yra pažymėjęs Česlovas Kudaba: „Neatimamas senosios žemaičių sodybos architektūros elementas buvo pusgulstinės skaldytų rąstelių, žiogri-nės, akmenų tvoros. Jas Biržuvėnų (Telšių r.), Kontaučių (Plungės r.) apylinkėse dar galima pamatyti ir dabar. Seniau, pasa-kojama, jos ribojo laukus, ganyklas, arba vadinamuosius apluokus. Keliuose buvo daug vartų.“⁴⁰

Senuosius Tverus mena ir vokiečių 1284, 1395 m. paminėtas vietovardis *Twertiken*, lietuviškai **Tvertikai*, su kuriuo kažkaip gali būti susijęs Jono Lasickio XVI a. paminėtas mitologinis *Twerticos*, gal **Tvertikas* reikšme 'tvėrikas'⁴¹. Tos pačios šaknies gali būti ir kunigaikščio Vykinto pilies (prie kurios 1251 m. buvo sužeistas karalius Mindaugas) vardas, šaltiniuose užrašytas *Tviremet*. Gintauto Zabiėlos žo-džiais: „Nelabai aišku, kaip šios pilies var-das turėjo skambėti lietuviškai – *Tvermetė* ar panašiai.“⁴²

O štai Teodoras Narbutas manė lie-tuvius *tverais* tiesiog vadinus pilis, arba gardus: esą „lietuvių garduose, arba pilyse,

39 Budkus 1936: 19. *Tóra* – tarmiška žodžio *tvora* atmaina.

40 Kudaba 1974: 97.

41 Jaskevičius 2010/2: 53; Mažiulis 2007: 67; ZNLKI II: 95; šaltinį žr. Ališauskas 2012: 112, 113; BRMŠ II: 582, 595; Lasickis 1969: 21, 41, 83.

42 Zabiėla 1995: 174.

vadintose *Tveras*, būta varpų kariams prikelti⁴³. Iš dalies jis teisus, nes bendrinis žemaičių žodis **tvēras*, kaip ir jo pirmtakas baltų **tvaras* (plg. lie. *ap-tvaras*), tiesiogiai susijęs su baltų **tvartas*, V. Mažiulio teigimu, kitados bus reiškęs tiesiog 'aptvėrimą'⁴⁴.

Tai irgi suvokęs Simonas Daukantas šitaip netgi bandė paaiškinti žodį *dvāras*. Pasak jo: *Antrosios durys toje pervarinėj sienoj tokio pat mažne didumo buvo, kaip didžiosios, vedė iš namo į tvartą, arba kūtę, taip vadinamą nuo žodžio tverti, nuo ko paskui visą gyvenimą tvartu, arba dvartu, vadino, kursai pradžioj iš virbų nutvertas buvo*⁴⁵. Ar tik ne liaudies daina (jo paties užrašyta) bus pakišusi šią mintį: *Kad aš jauna nuėjau, / Nieko gero neradau. / Virbų tvertas dvarelis, / Virkščioms kimštas langelis*⁴⁶. Dar štai variantas iš brolių Juškų rinkinio: *Tavo dvaru žėliai / Tvorelėmis užtverti, / Tavo langūžėliai / Su šiaudeliais užkimšti*⁴⁷. Semantiškai tokia sąsaja būtų pagrįsta: sodyba ir jos kiemas, taigi dvarelis, dvaras, nuo seno buvo ir dažnai tebėra aptverti; bet ji negalima fonetiškai, todėl dvaras iš tikrųjų yra visai kitos kilmės žodis (susijęs su *durimis*⁴⁸).

Atskiras namas, žmogaus namai – mažiausio masto gyvenamas pasaulis – irgi gali būti suvokiamas kaip aptvertas ar tiesiog *sutvertas tvora*. Pavyzdžiui, viename iš ką tik minėtų ironiškų dainų variantų, kuris

vis dėlto remiasi namo sienos ir aptvaro pirmapradžiu tapatumu: *Tvora tverti nameliai, / Virkščiomis užkimšti langeliai*⁴⁹. Užtat ir Vytauto V. Landsbergio knygos „Žalčių karalienė“ pagrindinė veikėja Eglė, svajodama apie įsikūrimą, labai sklandžiai ir grakščiai pasako: *Tveriu namus*⁵⁰. Savo ruožtu, pasak Mirčios Eliadės, „bet kuris būstas yra *imago mundi*, tad kiekvieno naujo namo statyba – tai kosmogonijos pakartojimas“⁵¹, pirmapradžio *sutvėrimo* pakartojimas. Todėl, anot Alberto Baiburino: „Sienų statymą galima perskaityti kaip kosminį veiksmą – visatos sutvėrimą iš chaoso.“⁵²

Beje, lietuvių tradicinėje sodyboje pašventinami būdavo ne tik žmonių namai, bet ir „gyvūnų namai“ – tvartai. Kaip antai užrašyta Apse (Breslaujos r., dabar Gudija): *Ir tvartus švenčia (šventina), ir priemenę*⁵³. Savo ruožtu nedorelis, netikėlis galėjo būti apibūdintas kaip *nešventinto tvarto gyvulyš*⁵⁴. O tai mums primena, kad gyvulių aptvaras, gardas nuo seno buvo šventa vieta. Pavyzdžiui, senovės Šumere būdavo „šventyklos teritorijoje įrengti diendaržiai galvijams ir avidės“⁵⁵.

Senovės graikų vienas ir tas pats žodis *σηκός* – tai ir gyvulių 'gardas, tvartas', ir žmonių 'būstas, gyvenvietė' (žinomas ir gyvenvietės pavadinimas *Σηκοί*, kurį galima būtų versti maždaug „Gardai“ ar „Tverrai“), ir 'aptvaras aplink šventą alyvmedį',

43 Narbutas 1998: 162.

44 Mažiulis 2007: 66.

45 DkR I: 430; žr. LKŽ XVII: 216; SkardžiusRR I: 593; ZnLKI IV: 152.

46 DkŽT I: 176, Nr. 175.

47 JšSD II: 164, Nr. 938.9.

48 Dėl įmanomo jo lietuviškumo žr. Razauskas 2005: 8–10.

49 JšSD II: 263, Nr. 1072.7.

50 Landsbergis 2019: 131.

51 Eliade 1968: 115.

52 Байбурын 1983: 215.

53 LKŽ XVII: 236–237.

54 FŽ: 756.

55 Belickis 1972: 268.

ir tiesiog 'aptverta šventvietė, šventykla', kaip ir vedinys *σήκωμα*⁵⁶. Tos pat kilmės, beje, gali būti Hermio epitetas *σῶκος* 'tvirtas, drūtas'⁵⁷. Dar XX a. pradžioje karelių kerdžius-žynys apeigas atlikdavo garde, kuriame vasarą buvo laikomi galvijai⁵⁸. Dėl to vertos dėmesio lietuvių mįslės, bažnyčią prilyginančios tvartui: *Pilnas tvartas avių – vienas baronas; Pilnas tvartas avelių, vienas baronas, ir tas bliuvonas; Pilnas tvartas avių, visos tyli, tik vienas baronas bliuona* = žmonės b a ž n y č i o j ir kunigas⁵⁹.

Panašiai vestuvinėje dainoje iš Juškų rinkinio: *Kad vedu ėjov per šventorių, / Visi žmonės pirštais rodė. // Kai nuėjov į b a ž n y č i q, / Į tą Dievo a v i n y č i q, // Kai nuėjov prie grotelių, / Atsiklaupėv ant kelių, // Gied kunigai „Dvasią šventą“, / Vargamistra antrą srūgą*⁶⁰. „Dievo avinyčią“ verta palyginti su aptartu „Dievo daržu“.

Šie vaizdiniai, tiesą sakant, mena įprastą religinės bendruomenės prilyginimą avims, apskritai ganomiesiems gyvuliams, kaimenei, kunigo – piemeniui, ganytojui (plg. lo. *pāstor* 'piemuo, ganytojas' ir 'kunigas', iš čia *pastorius*), o dievybės – išganytojui. Herberto Giunterio žodžiais: „Vakarų civilizacija yra kilusi iš ankstyvųjų Paviduržemio vergovinių visuomenių su joms būdingais vaizdiniais apie dangiškąjį įstatymdavį, nustatantį tiek įstatymus žmonėms, tiek dėsnius gamtos reiškiniams, kuris savinin-

ko teisėmis valdo žmones kaip savo kėltuvą, lyg piemuo savo kaimenę, nuleisdamas jiems savo įsakymus. Toks pastoralinis dominavimas [...] gerokai prisidėjo prie įsigalėjusios dominavimo psichologijos, siekiančios pateisinti valdžios, galios ir viešpatavimo troškimą. Jo tikslas – ne tik paversti kitą objektu, kurį būtų galima panaudoti ar išnaudoti savo nuožiūra, bet ir priversti jį jaustis objektu savo žemiškojo arba dangiškojo šeimininko akyse. Tai šiaip jau neįmanoma, nes objektas, vergas negali suteikti savo viešpačiui to geidžiamo pripažinimo, kokį gali suteikti tik subjektas, tačiau kaip tik subjektas yra tai, ko šeimininkas kitame negali pakęsti ir siekia paneigti.“⁶¹ Iš čia I a. stoiko Epikteto priesakas „niekada nesielk kaip avis“, arba kitaip: „Visų pirma turi elgtis, kaip tinka žmogui. Ką tai reiškia? Kad ir labai romiai, bet ne kaip avis.“⁶²

Deja, ši pastoralinė piemens ir kaimenės metafora galioja toli gražu ne vien senosiose Paviduržemio kultūrose, bet visame plačiame pasaulyje, kur tik buvo užsiimama gyvulininkyste. Antai senovės indų „Rigvedoje“ (III.62.14) dievybės prašoma: *sómo asmábhyam dvipáde cátuṣpade ca pašáve / anamivá íṣas karat* „Soma mums, dvikojų ir keturkojų pekui, / peną sveiką tesukurie!“ „Dvikojų pekus“ – tai patys žmonės, prilyginę save gyvulių kaimenei, „keturkojų pekui“. Vedų *páśu, pašú* 'ganomasis gyvulys' ar 'gyvuliai, banda, kaimenė', kaip ir lietuvių *pėkus* 'gyvuliai, banda', 'smulkieji galvijai, ypač avys', lotynų *pecus* 'galvijai, gyvuliai' ir kt., visi remiasi ide. prokalbės atitinkamos

56 ДГРС: 1469; FrGEW II: 695; Топоров 2004b: 25–26.

Daugiau šventvietės, kurią sudaro aptvertas medis, pavyzdžių žr. Razauskas 2022: 16–18.

57 PkIEW: 1098; FrGEW II: 841.

58 Фишман 1986: 192.

59 LTs V: 579–580, Nr. 6720–6722.

60 JSLD III: 579–581, Nr. 1484,7–10.

61 Guenther 1972: 63–64.

62 Epiktetas 2001: 98, 173–174.

reikšmės žodžiu **pékū-*, kuris jau indoeuropiečių bendrystės laikais taikytas ne tik gyvuliams, kaimenėms, bet ir žmonėms, ypač nelaisviesiems, priklausomiems žmonėms, vergams⁶³. O religinė bendruomenė ir yra dievo „vergai“, jo, kaip ganytojo, „kaimenė“. „Atharvavedoje“ (II.30.1) minimas kažkoks *ya iše pašūpatih pašūnām catuṣpadām uta yo dvipadām* „pekaus šeimininkas, kuris valdo pekų keturkojų ir dvikojų“. Kas tasai *pašūpatis*, lietuviškai *pekaus patis* ar tiesiog paraidžiui *pekupatis*, nėra visai aišku, bet kadangi toliau tame pačiame posme jis kviečiamas į aukojimą, tai veikiausiai turimas omeny kuris nors iš dievų, galbūt Agnis⁶⁴. Šiaip ar taip, vėliau Indijoje tai būdingas, skiriamasis Šivos eponimas⁶⁵. O jo ganomasis pekus – visi gyvi padarai iš kūno ir kraujo, tarp jų žmonės, žmonių sielos⁶⁶. Savo ruožtu „Brihadaranjaka upanišadoje“ (I.4.10) tiesiog rūsčiai primenama, jog žmogus, kuris akiai tarnauja kuriam nors iš dievų, užmiršęs aukščiausią laisvą savo sielos branduolį – brahmanui tapatų atmaną, „jis tarsi gyvulys dievams. Išties daugybė gyvulių žmonėms tarnauja, taip ir dievams tarnauja kiekvienas žmogus“ (*yathā pašūr, evam sa devānām; yathā ha vai bahavaḥ pašavo manuṣyam bhunṅjyuh, evam ekaikaḥ puruṣo devān bhunakti*)⁶⁷. Vietoj „gyvulys“, „gyvulių“ galima būtų pažodžiui sakyti „pekus“, „pekaus“.

63 Watkins 1995: 210–211; ГИИВИАИ: 477–478; žr. PkIEW: 797; EIEC: 23; Sabaliauskas 1970: 13; MŽP-KEŽ: 684; Karaliūnas 2004: 195–196 ir daug kur kitur.

64 Žr. Атарваведа 2005: 135, 405.

65 (Pradedant jo, kaip Rudros, galima tapatybe su Agniu) Kramrisch 1988: 6, 9, 15, 64.

66 Kramrisch 1988: 74, 331–332, (334), 340, 433, 434; Zimmer 1946: 171 ir kt.

67 Upanišados 2013: 143; RdhPU: 168.

Tad nenuostabu, kad gyvulių gardas, tvartas gali būti prilyginamas žmonių gardui ir atstoti šventyklą.

Užtat ir pasaulis išties gali būti *sutvertas* kaip *tvartas* – kaip Dievo gardas arba „daržas“ visiems, visokiems „gyvuliams“. Arba *tvartas* gali būti pirmas statinys, *sutvertas* naujame, dar tuščiaje pasaulyje. Antai šumerų dangaus dievas „Anas sutvėrė pasaulį“, o požemio, vandenių ir gyvulių dievas „Enkis sukūrė tame pasaulyje gyvybę ir įvedė tvarką“⁶⁸. Toji tvarka, paties Enkio žodžiais, buvo įvesta štai kaip: „Aš – viešpats, aš esu tas, kurio žodis šventas, aš esu pirmiausias iš visų! Mano paliepimu įrengtas gardas, *sutvertas tvartas*“⁶⁹. Kad būtų kur laikyti toliau dievų sukursimą ir budriai ganysimą „pekų“.

Kaip tik šitaip gal vertėtų aiškinti ir lietuvių *Sutvaro* dviprasmybę. Viena vertus, pasak jį pirmąsyk paminėjusio (1582) Motiejaus Strykowskio, tai esąs *bydła wszelkiego bóg* „visokių galvijų dievas“⁷⁰. Kita vertus, pasak Simono Daukanto ir jam pritarusių Teodoro Narbuto, Juozapo Jaroševičiaus, Juozapo Ignoto Kraševskio, Joachimo Lelevelio, Mikalojaus Akelaičio, tai esąs pats Dievas *Sutvertojas*, ar *Sutvėrėjas*, kaip Saulė savo šiluma pasaulį *sutvirtinęs* iš dumpių. O Vilhelmas Manhartas apibendrino, jog tai galįs būti ir 1) pats *Sutvėrėjas*, ir 2) šiaip *tvoros*, *tvarto* (su)tvėrėjas, ir 3) gyvulių aptvaro dievybė⁷¹. Kaip dabar matyti, pasaulio *Sutvėrėjas*, *tvarto*

68 Belickis 1972: 183; žr. ME II: 424, 425; MHM I: 75; II: 662 ir kt.

69 Eliade 1977: 22, Nr. 16.

70 BRMŠ II: 513, žr. 546; LM I: 271, 498–499.

71 Tvarcingai sui visomis nuorodomis apie tai žr. Razauskas 2019b: 14–15; taip pat Balsys 2010: 170–173.

sutvėrėjas ir gyvulių dievas gali būti tas pats vienas Dievas, visa ko gyvo Ganytojas. Gal tai turėtina omenyje ir kalbant apie Jono Lasickio paminėtą „tik ką atsivestų ėriukų saugotoją“ Gardunytį (*Gardunithis custos eorundem recens editorum*)⁷².

Prisiminus, jog Daukantas tapatino Sutvarą su Perkūnu⁷³, pažymėtina, kad „Rigvedoje“ (X.179.2) žaibasvaidis Indra pavadinamas *vrājá-pati*, lietuviškai pažodžiui „aptvaro-patis“ ar „gardo-patis“. Taigi senovės indų griausmavaldis irgi galėtų būti suprstas kaip „gyvulių aptvaro dievybė“. Kitur (X.48.2) jis pats save prilygina žmonių gynybiniam aptvarui: *ahám índro ródho* „aš, Indra, – (pilies, miesto) gardas“. Tatjana Jelizarenkova priduria, kad apskritai „Rigvedoje“ pilis „*púr* gali būti metafora ir charakterizuoti dievą: ‘tu – tvirtovė’ arba ‘būk mums tvirtovė’“⁷⁴. Senovės skandinavų griausmavaldis Toras, beje, irgi buvo Asgardo bei Midgardo sienų gynėjas, vadintas keningu „Midgardo sargas“⁷⁵. Ir Biblijoje: „Viešpats yra tvirtovė nuengtiesiems, tvirtovė nelaimės metu!“ (Ps 9.10); Dovydas meldžia: „Būk užuovėjos uola – mano tvirtovė, – galinga pilis man gelbėtis!“ (Ps 31.3). Žemyno keltai (galai) turėjo savitą pilių ir tvirtovių dievą, vardu Dunatis⁷⁶. Iš graikų daiktavardžio *ἔρκος* ‘aptvaras, gardas’, tvirtovės pylimas, tvirtovė’ pasidarytas būdvardis *ἔρκειος* ‘esantis aptvare, priklausantis gardui, aptvarinis, gardinis’ (ir šia prasme ‘namų, naminis’)

72 Ališauskas 2012: 110, 111; plg. Lasickis 1969: 20, 40, 76; BRMŠ II: 581, 594.

73 DkR I: 488–491–493 ir toliau.

74 Elizarenkova 1999: 208.

75 Davidson 1990: 91; PE: 66 ir kt.

76 Jones, Pennick 2007: 89.

yra tapęs vienu iš gausių Dzeuso epitetų – Herkėjas⁷⁷, kuris rodo Olimpo valdovą irgi, be kita ko, buvus „aptvaro, gardo dievą“ ar tiesiog „aptvarinį“, „gardinį“ (taigi Sutvarą, Gardunytį).

Ir lietuvių frazeologizmą *Dievo daržas* apvertus, išeitų atitinkamas *daržo Dievas*. Gal paminėtina dėl to trakų dievybė, bendrašakniu su lie. *daržas* vardu *Darzales*, apie kurį težinoma tiek, kad jo garbei švęsta šventė *darzeleia* derlingumui paskatinti⁷⁸. Sunku susilaikyti neleptelėjus: *Darželis* (rytų lietuvių tarpe *Daržalis*) ir jo šventė su ritualiniu nuliejimu *darželieja*.

2. Rojaus gardas

Kaip sakmėje pasakyta, tasai daržas *rojus vadinós*. Viena vertus, tai pirmapradis Dievo sutvertas pasaulis, velnio dar nesugadintas, nesuterštas, vadinamasis žemės rojus. Kita vertus, rojus – tai ir gerasis mirusiųjų pasaulis, vėlių dausos. Kad šį ir aną pasaulį skiria tvora, jau aišku, neaišku tik, kuris iš jų aptvertas: ar tik šis, ar anas – irgi? O gal priklausomai nuo požiūrio taško? Arba abu pasauliai *sutverti* panašiai, ir anas pasaulis įsivaizduojamas šį pasaulį nusakančiais vaizdiniais.

Kaip ką tik užsiminta, religinė bendruomenė nuo seno prilyginama bandai, kaimeinei, o jos vadovas – piemeniui, ganytojui. Dabar pridurtina, kad vėlių šalis senovės indoeuropiečių (ir gal ne tik jų) įsivaizduota kaip ganykla, o pačios vėlės – kaip joje besiganantys gyvuliai⁷⁹. Galimas daiktas,

77 Žr. ДГРС: 663; Zieliński 2003: 53; VIAMŽ: 98 ir kt.

78 Eliade 1961: 103 ir kartu, dėl ryšio su lie. *daržas*, žr. Sabaliauskas 1990: 56, 164; FrLEW: 83–84, 97; PKIEW: 254.

79 Žr. Beresnevičius 1990: 40, 55, 96, 110 bei kt.; Vėlius 1987: 29, 89, 173–174, 188 bei kt.; Иванов,

jog toji „vėlių ganykla“ prokalbėje netgi vadinta lietuvių vėlių valdovą (ganytoją) Veliną, Velnią atliepiančiu vardu **uelnu*⁸⁰. Labai įtikėtina, kad ji buvo aptverta. O jei taip, tai ji irgi gali būti suprantama kaip *daržas* ‘aptverta vieta gyvuliams’, *dien-daržis* ‘lauke gyvuliams užtvertas gardas, aptvaras’, *tvartas* ‘lauke esantis aptvaras gyvuliams laikyti’ arba *gardas* ‘aptvaras lauke ar ganykloje gyvuliams’, taigi – kaip *rojaus gardas*.

Tokiu atveju Sutvaras gali būti ne tik pats Dievas Sutvėrėjas ir kažkoks „gyvulių dievas“, bet ir vėlių dievybė (aukščiausiajam Dievui tai visai pritiktų). Atsižvelgiant į lietuvių tautosakoje žinomą vėlių-avelių įvaizdį, ir Gardunytį galima būtų įtarti buvus ne tik buitiską „ką tik atsivestų ėriukų saugotoją“ ir, perkeltine prasme, „ką tik bendruomenėn įvesdintųjų globėją“, bet ir, tarkime, „ką tik į rojų įvestų vėlių prižiūrėtoją“. Juolab kad ir gyvųjų įvesdinimas, arba iniciacija, simboliškai repetuojanti mirtį kūniškajam gyvenimui ir atgimimą dvasi- niam, senovėje būdavo atliekama aptvare ar aptvertame pastate, kartais labai primenančiame pirmąją pilį⁸¹, taigi – garde.

Pažymėtina, kad ir graikų *σηκός*, be jau minėtų reikšmių (gyvulių) gardas, tvartas, (žmonių) būstas, gyvenvietė ir ‘aptverta šventvietė, šventyklą, taip pat galėjo reikšti ‘kapą’⁸², t. y. mirusiojo ar mirusiųjų buveinę. Kažkoks „dangiškas gyvulių gardas“ minimas senovės indų „Rigvedoje“ (IX.102.8), kur apie dievą Somą sakoma: *ṛṇór āpa vrajām divāḥ* „atvėrei gardą dangaus“ (arba

„Dievo“). Tarp kitko, rusų *paŭ* ‘rojus’ vakarų tarmėse turi reikšmę ‘klojimas, jauja’⁸³, o rytų lietuvių tarmėse žodis *jauja* bent retsykais vartotas ir reikšme ‘avių tvartas’: *Mūsioj jaujelėj ot šilta, kad avytės stov visą- žiem* (Lazūnai, Gudija)⁸⁴.

Šiaip ar taip, *rojus* išties gali būti suprantamas kaip savotiškas *gardas*.

Vertas dėmesio šiuo atžvilgiu jotvingių kilmės sudurtinis vietovardis *Raigardas* (gu. *Paŭ-zopad*, le. *Raj-gród*)⁸⁵, skambantis tiesiog kaip sudurtinis *Rojaus gardas* ir apipintas padavimų apie nuskendusį miestą. Kai kurie tyrinėtojai mano padavimus menant kažkokį tikrą geologinį įvykį. Pavyzdžiui, Bronislava Kerbelytė: „Reikia manyti, kad kažkoks įvykis davė pagrindą lokalizuoti lietuvių padavimą apie nugrimzdusį Raigardo miestą. Pastaruoju metu geografai ištyrė, kad Raigardo slėnis yra susidaręs Nemuno vagai keičiant savo vietą. Padavimuose minimo nugrimzdusio miesto vardas sutampa su istorinio jotvingių miesto prie Bebro upės pavadinimu [dabar Lenkijoje]. Manoma, kad Raigardo slėnio apylinkėse buvo įsikūrę jotvingiai, persikėlę į Gardino kunigaikštystę XIII a. [...] Visa tai leidžia spėti dabartinio Raigardo slėnio vietoje buvus jotvingių gyvenvietę. Ji galėjo būti pavadinta Raigardu senojo jotvingių miesto pavyzdžiu ir išgriauta ar užlieta, staigiai pasikeitus Nemuno vagai.“⁸⁶

83 ДПТС IV: 56.

84 LKŽ IV: 299.

85 Apie Raigardą žr. BRMŠ II: 381, 388; VIEMD: 122; LMBK: 62, 215; LTs IV: 627–628; TŽ I: 129–135; KrbŽA: 163; MB: 398; Gliwa 2006: 12–13; Vaitkevičius 2003: 152; pažymėtina monografija Raigardas 2001, ypač p. 9–10, 66–77, 101, su pasakojamosios tautosakos apie Raigardą rinkiniu p. 117–132.

86 Kerbelytė 1970: 186–187.

Топоров 1974: 71–72; МНМ I: 228–229, 530 ir daug kur kitur.

80 Puhvel 1969: 66.

81 Жр. Пропп 1998: 204–205.

82 ДГРС: 1469.

Raigardo pavadinimo pirmojo dėmens *Rai-* sąsaja su *rojumi* (gu. *paũ*, le. *raj*) gali būti antrinė: antai Kazimieras Būga rekonstruoja jotvingišką prolytę **Rōja-gardas*, kurios pirmąjį dėmenį sieja su upėvardžiais jotv. **Rōjas* (Ipatijaus metraštyje *Paũ*), latvių *Roja* [Ruoja] bei kt. ir tokiais apeliatyvais kaip la. pasen. *rāja* ‘stovintis, pūvantis, žaliaukuotas vanduo žemose vietose’, kašubų *raja* ‘bala, pelkė’⁸⁷. Būgai pritaria Vladimiras Toporovas⁸⁸. Ir Jonas Basanavičius lenkiškąjį *Rajgród* lietuviškai rašė *Rajų gardas*⁸⁹. Vis dėlto liaudies tradicija pavadinimą sieja su *rojumi*, pasakoja, kad žmonės ten gyvenę „kaip rojuje“⁹⁰. Juolab kad „prasmegę“ miestai, pilys, dvarai padavimuose savaime perkelia į mirusiųjų pasaulį ir mena vėlių buveinę.

Pažymėtina, kad anksčiau Raigardu vadintas ne visas slėnis, o tik šventvietės branduolį sudarantis raistas; tai liudija seniausias žinomas jo paminėjimas 1784 m. Ašužos (blr. *Гожа*) parapijos topografiniame aprašyme: *Bagno znaczniejsze Rajgrad zwane rozciąga się począwszy od Krynicznej aż do Przewalki* „Didžiausia pelkė, vadinama Raigardu, plyti nuo Šaltinių iki Pervalko“⁹¹. Dabar ji vadinama tiesiog Raistu.

Reikšmingas šiuo atžvilgiu Berndo Glivos pasiūlytas Raigardo aiškinimas. „Kai kurių gyventojų teigiama: *Raigardas* – ne prasmegusio miesto vieta (ši vadinama *Raistu*), o būtent prasmegusio miesto vardas. Informaciją siūlau suprasti taip: žemiau pelkėtos vietos, vardu *Raistas*,

esama kažko, vardu *Raigardas*. [...] Miestas atsiranda tada, kai pakankamai daug žmonių atsikelia gyventi į vieną vietą. Į klausimą, kaip po raistu atsirado Raigardas, alternatyviai galima būtų atsakyti, kad jo ‘gyventojai’ skendo ten po vieną tol, ko susidarė ištisas ‘miestas’. Kitaip sakant, *Raigardas* – tai ‘mirusiųjų miestas’, kurio ‘gyventojai’ – raiste sulaidotųjų palaikai.“⁹² Kitaip tariant, *Raigardas* – tai laidojimo vietos, senovinių kapinių pavadinimas. Jei taip, tai šis „mirusiųjų miestas“, vardu *Raigardas*, iš tikrųjų gali būti suvokiamas kaip *rojaus gardas*. Pažymėtina, kad to paties Pervalko, ar Pervalkų, kaimo Gudijoje (Gardino r.) apylinkėse vidur girios, irgi pelkėje, esama dar vienos šventvietės, vardu *Raigardas (Paūzpyd)*⁹³.

Palyginimui papildomai atsižvelgtina į du dalykus. Pirma, drauge su Janu Pūvelu, – į tai, kad Airijoje įvedus krikščionybę senieji dievai pasitraukė „į piliakalnius, požeminę dvasių karalystę, kur gyvendami jie per amžius išsaugo savo įtaką“, taigi „kadais Airijos žemėje viešpatavę dievai ir iki šiol neprarado savo svarbos, nors žemės paviršių jie ir užleido žmonėms bei naujam tikėjimui, o patys pasitraukė į vadinamosios žemės mitologijos sritį“⁹⁴. Panašiai Lietuvoje, pavyzdžiui, apie Gilandviršių Šventkalnį (Tauragės r.), Vykinto Vaitkevičiaus duomenimis, padavimai pasakoja: „Pagonys tikėjo, kad kalne jų dievai gyvena. Čia buvusi šventa giria. Ant kalno stovėjo maldyklos rūmai.“⁹⁵

Antra – tai skandinavų Asgardas, s. isl. *Asgarðr*, dievų asų gardas su jame įrengta

87 BūgaR I: 476.

88 Toporov 1987: 166.

89 BsR II: 70.

90 MB: 398.

91 Vaitkevičius 2022: 11.

92 Gliwa 2006: 12–13.

93 MB: 398.

94 Puhvel 2001: 178.

95 VtSLŠŽ: 603; žr. Razauskas 2017: 55, 83.

mūšiuose kritusių didvyrių vėlių mene, savotišku karių „rojumi“, vardu Valhala (s. isl. *Valhǫll*)⁹⁶. Taigi žmonių gardo viduryje – dievų gardas (kurį žemėje atstoja šventykla), o jo viduryje – laimingųjų vėlių rojus, esmiškai *rojaus gardas*.

Skandinavų mitinė geografija dievų asų vardą susiejo su Azija, kuri skandinavams plytėjo už rytinių Baltijos krantų, ir jų buveinę Asgardą teigė buvus kažkur rytuose ar pietryčiuose⁹⁷. Būta įvairių bandymų jo vietą patikslinti: esama net nuomonės jį priklausius osetinų protėviams skitams bei alanams Dono stepėse⁹⁸. Šiaip jau į rytus bei pietryčius nuo Skandinavijos ir Lietuva, juolab senoji istorinė Lietuva ir visos plačiosios baltų gyventos žemės. Todėl tomis pačiomis spėlionių teisėmis paminėtinas ir Adomo Liudviko Jucevičiaus teiginys, išstartas pasakojant apie senovės baltų prekybos su skandinavais centrus, esą „pačioje Lietuvoje senaisiais laikais buvo garsūs miestai *Gruzo* (Gruzdžiai), *Assgard*, *Kilim* (Kelmė), *Russ* (Raseiniai)“ ir kt.⁹⁹ Be šiuolaikinio atitiktens šiame sąrašė vienintelis Asgardas. Daukanto nuomone, lietuvis buvęs ir vyriausiasis skandinavų dievas „Odinas, gyvenęs antrajame amžiuje pirm gimimo Kristaus, tas turėjęs savo buveinę padaugavy, kurio pilis Asgardu vadinusis“¹⁰⁰. Asgardo vieton, bent jau mitine prasme, tiktų ir panemunės Raigardas, dargi sutampantis su juo antruoju savo vardo dėmeniu.

96 Žr. StE: 51; PE: 109; Davidson 1990: 48, 149–153; Lecouteux 2006: 30; Demeter 1993: 59; ME I: 123, 143; MHM I: 112, 212 ir kt., taip pat Razauskas 2022: 14–15.

97 Pavyzdžiui, „Edoje“ (StE: 28–31; MŠ: 139–141).

98 Абаев 1965: 108; Jones, Pennick 2007: 136, 184.

99 Jucevičius 1959: 303.

100 DkR I: 579, žr. 580.

Kadangi *gardas* gali būti ir ‘aptvaras lauke ar ganykloje gyvuliams’, ir ‘miestas’¹⁰¹, tai ir *rojaus gardas* gali būti suprantamas atitinkamai skirtingai – kai vėlės įsivaizduojamos gyvulių pavidalu, tai bus aptverta vėlių ganykla, o kai žmogišku pavidalu, juolab drauge su dievais, tai bus aptverta vėlių pilis, ar vėlių miestas.

Rama Kūmarasvamis mus patikina: „Kiekvienas šventas aptvaras atliepia Rojų.“¹⁰² „Rojaus miesto“ vaizdiny – irgi ne naujiena. Antai pavyzdinis krikščionių miestas-rojus, kaip jis nusakomas Apreiškime Jonui: „Ir išvydau šventąjį miestą – naująją Jeruzalę, nužengiančią iš dangaus nuo Dievo“, o „ji a p j u o s t a dideliu, aukštu m ū r u su dvylika vartų“ (Apr 21.2, 12). Mums dabar svarbiausia, kad *rojus* yra *gardas*, aptvaras, kad jis aptvertas.

Rojus įsivaizduotas aptvertas nuo seno. Be minėtos germanų Valhalos dievų gardo viduryje, pavyzdžiui, ir Senovės Egipto rojų supo siena (bronzinė arba tos pat medžiagos kaip dangus)¹⁰³. Gudijoje dar visai neseniai, 2007 m., iš vienos moters užrašytas štai toks archetipinis mitologinis sapnas:

Сплю і віджу такую гару. Высокую-высокую. І дым такі высокі з яе. І загарожана ўся кругом. А мне ж хочацца ўзнаць, што там. Эта чыстая праўда – было. А мне хочацца ўзнаць. Эта ўва сне. Думаю – палезу. Дралася я, дралася на эту гару, дралася, дралася, а тут вароты. І за вараціну так узілася і гляджу. А падходзіць мужчына і кажаць: „А што

101 Apie tai nuodugnai Razauskas 2022: 10–13.

102 Pratarėje Anandos Kūmarasvamio knygai Coomaswamy 2004: x.

103 MHM I: 477 (plg. ME I: 89); Spence 1998: 116.

мабе, баба, тут нада?“ А я: „А што мым?“ А ён: „Эта мой свет“.¹⁰⁴

Miegu ir matau tokį kalną. Aukštą aukštą. Ir dūmai tokie aukšti nuo jo. Ir u ž - t v e r t a s v i s a s a p l i n k. O man juk norisi sužinoti, kas ten. Tai tikra tiesa – buvo. O man norisi sužinoti. Tai sapne. Manau – lipsiu. Draskiausi aš, draskiausi į tą kalną, draskiausi draskiausi, o čia vartai. Ir į vartus taip kibau, ir žiūriu. O prieina vyriškis ir sako: „O ko tau, boba, čia reikia?“ O aš: „O kas čia?“ O jis: „Tai a n a s p a s a u l i s“.

Kadangi aptvėrto rojus vaizdinys visuotinis, tiek archajiškas, tiek ir krikščioniškas, tai dažnu atveju šiedu sluoksniai susimaišę nebeatskiriamai. Šiaip ar taip, ir lietuvių pasakose *rojus buvo aptvertas aukšta mūro tvora*¹⁰⁵. Pavyzdžiui, susitinka kalvis su šv. Petru: *Eina abudu pagal aukštą gražių s i e n ą, o už jos girdis baisi linksmybė. Kalvis klausia: „Kas gi tenai yra?“ Petras atsako: „Tenai rojus.*¹⁰⁶

3. Rojus sodas

Betgi aptvertas gali būti ne tik gyvulių gardas, ne tik miestas (žmonių gardas), bet ir sodas (augalų gardas). Kad sodas būdingai suvokiamas esąs aptvertas ir pagal tai dažnai įvardijamas, rodo daugybė kalbos pavyzdžių. Antai čiuvašų daiktavardis *kerem* ‘sodas’ remiasi veiksmažodžiu *kerem* ‘aptverti’, taigi pažodžiui yra tiesiog ‘aptvaras’ (kaip ir *keremet* ‘šventykla’)¹⁰⁷. Atitinkamai olandų *tuin* ‘sodas’, vid. vokiečių žemaičių *tūn* ‘ziogrīs, aptvaras, sodas’ remiasi germa-

nų prokalbės žodžiu **tūnaz* ‘tvora, aptvaras’ (kaip ir vokiečių *Zaun* ‘tvora, aptvaras’, ang. *town* ‘miestas’ bei kt.)¹⁰⁸. Atitinkamai sen. rusų *zpadъ* ‘sodas’, rusų *ozopód* ‘daržas’, lenkų *ogród* ‘sodas’, sen. anglų *geard* ‘aptvaras, daržas, sodas, kiemas’, vokiečių *Garten*, anglų *garden* ‘sodas’, lotynų *hortus* ‘sodas, daržas’, airių *lub-gort* ‘sodas’ (pažodžiui tiesiog ‘augalų gardas’) remiasi ide. daiktavardžiu **ghor-dhos* / **ghor-dhos* ‘aptvaras’, pasidarytu iš veiksmažodžio šaknies **gher-* / **gher-* ‘aptverti’¹⁰⁹.

Tad ir rojus, šis pirmapradis „šventas pasaulis“, dangiškasis mūsų pasaulio provaizdis bei teisiųjų mirusiųjų buveinė, žinoma, gali būti ne tik ganykla, tvartas ar žvėrynas (gyvūnų gardas), ne tik miestas (žmonių ir dievų gardas), bet ir sodas (augalų gardas). Visais atvejais – *rojus gardas*.

Tiesa, lietuvių žodis *gardas* ‘aptvaras (lauke ar ganykloje) gyvuliams’ ir ‘miestas’ nėra paliudytas reikšme ‘sodas’. Užtat tokia reikšmė – būtent ‘(rojus) sodas’ – kitados vartotas jo artimas giminaitis *žardis* (be kita ko, irgi ‘aptvaras gyvuliams’). Antai Jono Bretkūno Biblijos vertimuose: *Ir padarė Dievas Ponas ž a r d į* (parašėte *rojų*) *ing Eden* (Pr 2.8: „Viešpats Dievas užveisė s o d ą Edene...“); *Ponas Dievas prisakė žmogui, bylodamas: „Tu iš visokių medžių ž a r d ž i o valgysi. Bet iš medžio žinojimo gero ir pikto nevalgysi“* (Pr 2.16: „Ir įsakė žmogui Viešpats Dievas, tardamas: nuo visų s o d o medžių tau leista valgyti, bet nuo gero bei pikto pažinimo medžio tau neleista valgyti“); *Turėjo gražų*

104 НПП I: 144, Nr. 367.

105 Balys 2002: 282, Nr. 36.

106 BrnP I: 81, Nr. 31.

107 Салмин 1989: 40.

108 Pfeifer 2004: 1593; Klein 2003: 774; Kluge 1999: 904; OEE: 500.

109 Nuodugnai su nuorodomis žr. Razauskas 2022: 12–13.

ž a r d į (viršuje *d a r ž q*) *pas savo namus* (Dan 13.4: „Joakimas buvo labai turtingas ir turėjo s o d ą prie savo namų“)¹¹⁰. Beje, kaip germanų žmonių pasaulis Midgardas bei dievų rojus Asgardas (virš) jo viduryje, taip ir biblinis rojus, panašu, sutvertas aplink Medį: „Iš žemės Viešpats Dievas išaugino įvairių medžių, gražių akims ir gerų maistui, su gyvybės m e d ž i u s o d o v i d u r y j e ir gero bei pikto pažinimo medžiu“ (Pr 2.9).

Jonui Bretkūnui kilusi mintis žodį *žardis* pakeisti žodžiu *daržas*, galbūt pastebėjus jų keistą panašumą, tarsi atvirkštumą, paskui kai kuriems kalbininkams sukėlė pagundą apskritai žodį *daržas* per metatezę kildinti iš *žardas*, *žardis*, nors daugelio tokia galimybė tik paminima, bet nepalaikoma¹¹¹.

Šiaip ar taip, *daržas*, be pagrindinės nūn reikšmės ‘žemės sklypas prie sodybos daržovėms’ ir jau anksčiau aptartos ‘aptverta vieta gyvuliams’, gali būti ir ‘sodas’, todėl – remiantis ta pačia Bretkūno pastaba parašėte bei Konstantino Sirvydo žodynu – ir ‘rojus’¹¹². Tad minėtoje lietuvių kosmogoninėje sakmėje *daržą* irgi galima suprasti ne tik kaip diendaržį, gardą gyvūnams, bet ir kaip sodą. Prisiminkime: *O kada Dievas norėjo viską surėdyti ir sutverti, nu, tei paukščius, žvėrius, žuvis, ž o l e s, tei ant tos vietos d a r ž a s, r o j u s vadinos. Ir Dievas užtvėrė tą daržą aplinkui... Kaip ir Dievo daržas, jis tapatintas su tam tikru*

110 LKŽ XX: 168; skliaustuose pateiktos atitinkamos šiuolaikinio (Antano Rubšio) vertimo ištraukos iš ŠvR 1998. Dėl žodžių *gardas* ir *žardas*, *žardis* tarpusavio santykio žr. Razauskas 2022: 12–13 su nuorodomis.

111 Žr. Buck 1949: 491, Nr. 8.13.5; PkIEW: 254; FrLEW: 83–84; KrLEV I: 202–203; SmSEJL: 94.

112 LKŽ II: 305.

žvaigždynu: *Rojaus darželis – ant žiemos rytų šalies. Žiemos laike arti vidurio dangaus tos žvaigždės apskritai yra kaip tekinis, ale plačiai rodo apskui į rytus. Visos baltai šviečia. Apei anas seniejai daug ką žino, ale bile kam jie nepasako kytrumų savo.*¹¹³ Kita vertus, pasak tradicinės minklės: *O kur yra rojaus darželis? – Viduryje žemės.*¹¹⁴ Nepamirštas jis ir dainose: *Čia ne darželis, / Čia žalias gojus, / Mūsų sesučių / Žemiškas rojus; arba: Čia ne darželis, bet žalias gojus, / Jaunų mergaičių žemiškas rojus*¹¹⁵.

Latvių bendrinės kalbos *dārzs* apskritai pirmiausia yra ‘sodas’ – net junginys su papildomu pažyminiu *lopu dārzs* ‘diendaržis’, pažodžiui ‘gyvulių daržas’ (ar ‘gyvulių sodas’, kaip šiuolaikinis zoologijos sodas), tėra archajizmas¹¹⁶. Savo ruožtu dainose minimas *vara dārzs* ‘vario sodas’, pažodžiui *vario daržas*, mena mirusiųjų rojų, pavyzdžiui:

*Aiz Daugavas v a r a d ā r z s
Baltā smilšu kalniņā;
Tur ziedēja zelta rozēs,
Sudrabīņa magoniņas.
Dieva dēli, bāleliņi,
Puškoj’ savas cepurītes,
Saules meitas, jumpraviņas,
Darināja vainadziņus.*

Už Dauguvos vario sodas
Baltame smėlio kalnely;
Ten žydėjo aukso rožės,
Sidabrėlio aguonėlės.
Dievo sūnūs, brolužėliai,

113 DvPSO: 162–163, Nr. 44.

114 DvPSO: 287, Nr. 88.

115 PKT II: 124, 265 (kalba mano subendrinta).

116 LaLKŽ: 152.

Puošė savo kepurytes,
Saulės dukros, mergužėlės,
Pynė vainikėlius.

Pateikusi dainą, Janina Kursytė paaiškina: „Šis vario sodas mirtingajam (bent jau paprastam mirtingajam) neprieinamas. Kas tenai vyksta, galima stebėti tik stovint kran- te šiapus Dauguvos: *Es nabags raudzijos, / Malīnai stāvēdams* ‘Aš, nabagas, žiūrinėjau, / Ant kranto stovēdams’ [dainos variantas]. Latvių mitologinėse dainose minimas vario sodas galėtų būti paradyzas, Eliziejaus atitinkmuo. Viena iš pagrindinių semantemos ‘sodas’ reikšmių mitiniuose vaizdiniuose – sielų buveinė. Romėnai turėjo atitvertus mirusiųjų sodus, imituojančius Eliziejaus laukų struktūrą, kuriuose sodino rožes ir kitas gėles (mirties ir atgimimo simbolis). Be to, vario sodas yra balto smėlio kalne, kuris latvių tradiciniuose vaizdiniuose siejasi su vėlių šalimi. O ir sodo apibūdinimas ‘vario’ mena sąsają su anuo pasauliu.¹¹⁷

Net kai Dievo sode priskinama apyniųalui, tie apyniai ypatingi, nepaprasti, o pats Dievo sodas – už upės, „anapus“:

*Ak, tu Dievs, saldus alus!
Kur tie škiti apeniši?
Aiz upītes licītī,
Pašā D i e v a d ā r z i ņ ā.*

Ak tu Dieve, saldus alus!
Kur skinti tie apynėliai?
Už upės užuteky,
Pačiam Dievo sodely.¹¹⁸

117 Kursite 1999: 96, cituojama daina BDS: Nr. 33739 su variantais.

118 Laurinkienė 1990: 110 (trečiosios eilutės vertimas skiriasi nuo čia pateiktojo).

Kitoje dainoje rojus tiesiai šviesiai vaizduojamas kaip Dievo obelų sodas:

*Dziedot dzimu, dziedot augu,
Dziedot mūžu nodzīvoju.
Dziedot gāja dvēsēlīte
D i e v' ābeļu d ā r z i ņ ā.*¹¹⁹

Dainuodama(s) gimiau,
dainuodama(s) augau,
Dainuodama(s) amžių nugyvenau.
Dainuodama ėjo sielelė
Dievo obelų sodelin.

Lietuvių rojaus daržą irgi esant sodą patvirtina, be minėtosios, kitos lietuvių sakinės. Antai vienoje iš Basanavičiaus rinkinių jis apibūdinamas kaip *puikiausias ir gražiausias d a r ž a s, kuriame auga m e d ž i a i visoki su stebuklingiausiai ir gardžiausiai vaisiais (aukso lapais, deimanto obuoliais ir t. t.); kur palociai žėri nog aukso, sidabro ir brangių akmenų; aplinkui t a s o d a viskas yra tamsume. Prie rojaus vartų stovi du milžinu ir t. t.*¹²⁰

Lietuvoje gausiausiai užrašyta pasaka apie senelį ir senelę, pupos stiebu užlipusius į dangų, o variantuose jie danguje pas Dievą randa obelų sodą. Pavyzdžiui, danguje *senis su babu nusivede sadan. Senelis atsigulįs graitai ažmiga, tik vis da nemiega baba: jai labai narėtuš nusiraškyt nars vienas Dieva abalys. Un galų gala nebeiškinte ir nusiraške vieny abalį.*¹²¹ Arba: *Dievas sako: „Eikit sodan, tik neragaukit mano obuolių.“ Diedas su boba*

119 Kursite 1999: 190, daina iš rankraštinųjų tautosakos rinkinių.

120 BsV: 115; apie lietuvių rojaus „daržą-sodą“ dar žr. Beresnevičius 1990: 151.

121 BsLPĮ II: 254, Nr. 114; LFCh: 207, Nr. 432.

nuėjo, atsigulė. Boba vis tiek negalėjo iškęst – paėmė ir paragavo obuolių.¹²² Dar: *Antrą dieną seniai vėl įlipo dangun ir prašo Dievo: „Dieve Dieve, priimki naktigulto.“ „Eikita mano sodan, tiktai nelieskita mano obuolių!“ Senis ir senė prisizadėjo nieko neliesią ir nuėjo sodan. Senei nubudus vėl parūpo paragauti, ar gardūs Dievo obuoliai, ir norint senis jai sakė, kad obuolių neliestų, bet ji nebegalėjo iškęsti ir nuraškė vieną obuolį.*¹²³ Kaip matyti, lietuvių senės poelgis Dievo sode iš dalies primena įvykius bibliiniame rojaus sode, čia už tą obuolio paragavimą bei kitas pražangas Dievas galiausiai irgi senį su sene išvaro žemėn. Kadangi pasaka tarptautinė ir žinoma visai nekrikščioniškuose kraštuose, kaip Japonija bei Filipinai (ATU 804A), tai kyla įtarimas, ar tik nebus pati biblinė rojaus istorija atsiradusi remiantis šios tradicinės pasakos vaizdiniais. Bet mums dabar svarbiausias yra pats Dievo sodas.

Labai panašiai – kaip aptvertas sodas – rojus įsivaizduotas gudų:

*Пашоў ён далей да ў падходзіць к варотам рая. Бачыць праз частакол, што там цвітуць розныя кветкі, летаюць да паюць птушкі, стаяць гошыя палацы, што аж зяхацяць ат золата...*¹²⁴

Eina jis toliau ir prieina rojaus vartus. Žiūri pro s t a č i a t v o r e, kad ten žydi visokios gėlės, skraido bei gieda paukšteliai, stovi dailūs rūmai (palociai), kad net tviska nuo aukso...

122 LTs III: 557, Nr. 193.

123 RSPS: 130, Nr. 74; daugiau žr. SbAED: 219, Nr. 113;

ČПОТК: 119, Nr. 70; GdrNPD: 223, 225, 228–229;

Beresnevičius 1990: 152–153 ir kt.

124 Сержпутоўскі 2000: 222, Nr. 79.

Šis „rojaus gardas“, kaip matyti, vėlgi nėra vien tik sodas: jame, kaip kad Valhala germanų Asgarde, stovi puikus dvaras, rūmai, ar pilis (lie. *palociai* – irgi iš gudų *палацы*), o jo aptvaras gali būti suvokiamas kaip gynybinė stačiatvorė, pilies gardas. Panaši gyvenvietės struktūra, beje, ligi pastarųjų laikų buvo išlikusi ir žemėje. Pasak Angelės Vyšniauskaitės, „lietuvio s o d y b a be medžių, be s o d ū būtų ne sodyba“, savo ruožtu „lietuvio sodyba ir žemės valdos nuo senų senovės būdavo a p t v e r i a m a tvoromis“¹²⁵. Be žodžių *sōdas* ‘žemės plotas, kuriame auga vais-medžiai ir vaiskrūmiai’ ir *sodyba* ‘vieta, žemė apie namus su visais trobesiais’, šiuo atžvilgiu dar paminėtini *sodà* ‘neišskirstytas kaimas, sodžius’ ir ‘tokio kaimo gyventojai’, senųjų raštų *sodas* ‘paveldima žemė, buveinė’, *sōdžius* ‘kaimas’, ‘sodžiaus gyventojai’ ar ‘sodyba’ ir kt.¹²⁶, patvirtinantys glaudų sodo („augalų gardo“) ir gyvenvietės („žmonių gardo“) santykį. Beje, ir visas pasaulis kartais gali būti suvokiamas kaip sodas, pavyzdžiui, rusų priežodyje: *Мир, что огород: в нем все растет* „Pasaulis – kaip sodas: jame viskas auga“¹²⁷. Ypač turint omenyje senąją rusų žodžio *мир* reikšmę ‘kaimo bendruomenė’¹²⁸, priartinančią priežodį prie lietuviškųjų pavyzdžių.

125 Vyšniauskaitė 1999: 28 ir 35, žr. 36. Tik žodžiai *sōdas* ir *sodyba*, kad ir giminiški, nėra tarpusavyje susiję tiesiogiai: pirmasis remiasi veiksmažodžio *sodinti* reikšme ‘augalą, daigą kišti, terpti į žemę, kad augtų’, o antrasis – jo reikšme ‘atkelti į kokią vietą, apgyvendinti’, kilusia iš pirminio veiksmažodžio *sēsti* (*sēda*, *sēdo*) reikšme ‘apsigyventi, apsistoti’ (LKŽ XIII: 278; XII: 441; FrLEW: 854).

126 LKŽ XIII: 272–274, 287.

127 ДлПРП: 240.

128 Žr. RuLKŽ II: 211–212; ДлТС II: 330–331 ir kt.

Ką tik minėtoje lietuvių sakmės ištraukoje pasakyta: *Prie rojaus v a r t ų stovi du milžinu*. Ir gudų pasakos herojus *надходзіць к варотам рая „prieina rojaus v a r t ų s“*. Ano pasaulio vartus mėgino atidaryti ir gudė moteris anksčiau pateiktame jos sapne.

Rojaus duris prieina gudė nuotaka iš XIX a. buvusios Vilniaus gubernijos, Adomo Kirkoro užrašytoje vestuvinėje dainoje keliaudama į dangų kviesti mirusios motulės:

*Пашла Марьянка до Пана Бога,
Стаиць гадзінку, стаиць другую,
Пакуль адчинюць райские дзвери,
Пакуль выпускаць яе мамуню,
Ей на вяселе...¹²⁹*

Iškeliavo Mariutė pas Poną Dievą,
Stovi valandėlę, stovi kitą,
Kol atvers rojaus duris,
Kol išleis jos mamulę
Pas ją į vestuves...

Kur aptvaras, gardas, tvora ar siena, ten, suprantama, ir vartai arba durys. Ir atvirkščiai: vartai, durys irgi savaime rodo rojų esant aptvertą. Tokią išvadą padarė ir Jonas Basanavičius, aptvertą lietuvių sakmių rojaus sodą sugretinęs su dainose, ypač raudose gausiai minimais „vėlių varteliais“ bei „vėlių duralėmis“: „Čion tai, šitame sode, kursai rasi aptvertas buvo, turėjo būti ir tos ‘vėlių duralės’, ‘vėlių varteliai’“¹³⁰. Basanavičiumi bei jo paskelbta tautosaka, matyt, remdamasi Pranė Dundulienė apibendrina,

129 Kirkor 1858: 145.

130 BsV: 28; BsRR: 289.

kad lietuvių rojus – tai „gražiausias sodas, aptvertas, su varteliais“¹³¹.

Iš tikrųjų, *vaškai* pagal apibrėžimą – tai visų pirma ‘t v o r o s a r g a r d o’ įeinamoji ar įvažiuojamoji anga, ppr. užkeliama ar užveriamas sąvaromis’ arba pati ‘atkeliama ir užkeliama tvoros ar gardo dalis, sąvaros’, taip pat ‘didelės suveriamos durys’ ir pan.¹³² Žodžiai *sąvara* ‘suveriamoji dalis’ bei (*su*)*vėrti* ‘(už)daryti (duris, langą, vartus ir t. t.)’¹³³ savaime nurodo į *vaštų* etimologiją, o kai kurie veiksmoždzio *vėrti* vediniai savaime vėlgi mena tvorą, aptvarą, pavyzdžiui, *vāras* ‘kartis t v o r a i t v e r t i’¹³⁴. Taip pat *apivara* reikšme ‘apkasai, sustiprinimas aplink miestą’ (esmiškai miesto, pilies pylimas), kaip Antano Baranausko Biblijos vertimuose, pavyzdžiui: *Ir apkastas yra miestas apivaromis*¹³⁵. Tiktų čia ir 1 *vorà*, *vóra* ‘ilga eilė, virtinė’ (nes tvorą kaip tik sudaro statinių vora) bei 2 *vora* ‘apkasas’¹³⁶. Pastarasis galėtų būti ir vienas iš pretendentų į pagarsėjusios Mindaugo pilies *Vorutos* vardo aiškinimus, kurių čia neturime galimybės nė dorai apžvelgti¹³⁷.

Panašiai rusų tradicijoje, Jelenos Levkijevskajos patikiniu, „rojus apsuptas tvora,

131 Dundulienė 1990: 130.

132 LKŽ XVIII: 314–316.

133 LKŽ XII: 236; XVIII: 881, 896.

134 LKŽ XIX: 129.

135 LKŽ I: 231–232. A. Rubšio vertime ši vieta (2 Kar 24.10) turi visai kitą prasmę: „...ir miestas buvo apgultas“. Tačiau mums dabar svarbu ne Biblijos vertimo tikslumas, o lietuviškojo žodžio reikšmė, kurią Baranausko vertime atskleidžia apibūdinimas „apkastas“.

136 LKŽ XIX: 947.

137 Klausimo lauką nubrėžia BūgaR I: 131–136; Frenkelis 1969: 97; ZnLKI II: 13–14; ZnRS III: 135–137, 140 ir t.; archeologų spėlionės trumpai žr. Zabiela 1995: 171–175.

kurioje esama vartų¹³⁸. O vartų tiesioginį ryšį su tvora, aptvaru juolab ryškiai rodo slavieškieji atitikmenys: viena vertus, ru. *вopомa*, le. *wrota* bei kt. (sl. **vorta* 'vartai', taip pat le. *wierzeje* 'dviveriai vartai', *wierzeja* 'vartų varas', ru. *вepeя* 'vartų varas' bei kt. (sl. **verēja* 'vartų varas'); ir, antra vertus, ru. *вap* 'gyvulių gardas', *вop* ar *вópa* 'tvora, aptvaras', *вóрок*, *вóрак* 'tvartas', *за-вop* bei *за-вópa* 'stačiatvorė, tvora' (Vytauto Mažiulio apibrėžimu, pirmiausia kaip 'į žemę sukištų karčių, rąstų eilė, taigi varų vora), *об-вópa*, *обópa* 'tvora, aptvaras, gyvulių gardas', slov. *obòr* 'aptvaras', le. *obora*, bulg. *обóp* 'gardas, tvartas', č. *obora* 'gyvulių gardas; žvėrynas; draustinis' (sl. **ob-vora*) ir pan.; kitose ide. kalbose net ir tiesioginiai lie. *vartų* atitikmenys reiškia 'aptvarą', pavyzdžiui: anglosaksų *weorð*, *word* 'namų aptvaras, kiemas', albanų *vathë* 'aptvaras, kiemas, gyvulių gardas', tocharų *wårto*, *warto* 'sodas', sen. indų *vrtis* 'tvora, aptvaras'; tos pat šaknies dar yra sen. vokiečių aukštaičių *wuori* 'pylimas, užtvanka', sen. anglų *waru* 'pakrantės pylimas', sen. islandų *vor* 'akmenų vora prieplaukoje', gotų *warjan* 'užverti, užtverti, sudaryti kliūtį', oskų *veru* 'durys' ir kt.¹³⁹ Sulig vienu iš aiškinimų, šios kilmės galis būti senasis Airijos pavadinimas *Ériu* < **epi-ueriō*¹⁴⁰. O mums dabar svarbiausias yra senovės iranėnų „žemės rojus“, mitinis „teisiųjų miestas“, apsuptas viena ar net

keliomis koncentriškais apivaromis bei aptvarais su vartais ir „Avestoje“ vadinamas tos pat šaknies vardu *Vara*, vid. persų *Var*, pažodžiui – 'aptvaras, gardas', saugantis jo išrinktuosius gyventojus drauge su rinktiniais gyvūnais visai kaip biblinėje Nojaus arkoje, tik ne nuo tvano, o „nuo atšiaurios žiemos, nuo demonų, nuo blogio“¹⁴¹.

Prabilus apie senovės Iraną, būtina priminti, kad biblinio rojaus sodo „paradyzo“ ir pats pavadinimas, ir vaizdinys yra būtent iranėnų kilmės: per graikų *παράδεισος* bei lotynų *paradisus* jis atėjo iš Persijos, iš senovės Irano arijų, kurių „Avestoje“ jau minimas daiktavardis *pairidaēza*, pažodžiui 'aptverta vieta, aptvaras, gardas', padarytas iš veiksmoždžio *pairidaēzaya* 'aptverti, apsupti tvora ar siena'¹⁴².

Pažymėtina, jog Simonas Stanevičius 1823 m. išleistame lotyniškos Š. F. Lomano „Istorijos šventos“ vertime rojaus pavadinimą *paradisus* išvertė žodžiu *daržas*, būtent: *Diewas padieja Adoma yr Iwa darže lynksmiauseme, kursay wadynas daržu žemes*¹⁴³.

O itin glaudžias lietuvių rojaus vaizdinio sąsajas kuo įvairiausiai atžvilgiais su senovės Irano arijų atitinkamais vaizdiniais, su kuriais jis, matyt, turi bendras šaknis, jau yra pastebėjęs Gintaras Beresnevičius¹⁴⁴.

138 Левкиевская 2002: 190, plg. 183.

139 ФcЭCРЯ I: 273, 298, 350, 353, 354–355; II: 72; III: 105–106; ЧpИЭC I: 167; ЭCCЯ XXXI: 93–96; Borys 2005: 374, 695, 710; Derksen 2008: 529; PkIEW: 1160–1162; EIEC: 199; VrAEW: 674; FrLEW: 1197–1198, 1229–1230; KrLEV II: 492, 512; MžPKEŽ: 195–197, 937–938; SmSEJL: 724, 740–741; Derksen 2015: 491–492, 498; žr. BūgaR II: 323; Sabaliauskas 1990: 129.

140 PkIEW: 1161.

141 Malandra 1983: 176–178, 180–182; Eliade 1977: 389–390, Nr. 188; Авестa 1998: 79–80, 83–84, 430–431; Pak 1998: 160–162, 460; Corbin 1990: 23–24, 71–72, 278; Puhvel 2001: 108–109; Zaehner 2003: 135; MHM I: 215; atskirai vardo etimologiją žr. MrhKEWA III: 245–246; PkIEW: 1161.

142 Buck 1949: 491, Nr. 8.13.7; FrGEW II: 473; WHLEW II: 251; PkIEW: 244; Klein 2003: 533; Kluge 1999: 612; OEE: 335; Pfeifer 2004: 969–970; Бойс 2003: 118; Авестa 1998: 453; ER: 6981; MHM II: 285, 363; McKenzie 1995: 637; OWR: 434 ir kt.

143 Stanevičius 1967: 21, 332, žr. 17.

144 Beresnevičius 1990: 137, 139 ir toliau.

Nelietuviška asmenvardžių rašyba

Akelaitis, Mikalojus = le. Mikolaj Akielewicz
Baiburinas, Albertas = Альберт
Кашфуллович Байбурин
Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
Epiktetas = Ἐπίκτῆτος, lo. Epictētus
Giunteris, Herbertas = Herbert V. Gu-
enther
Gliva, Berndas = Bernd Gliwa
Jaroševičius, Juozapas = le. Józef Jaroszewicz
Jelizarenkova, Tatjana = Татьяна
Яковлевна Елизаренкова
Jucevičius, Liudvikas Adomas = le. Lud-
wik Adam Juciewicz
Kirkoras, Adomas = le. Adam Kirkor, ru.
Адам Киркор
Kraševskis, Juozapas Ignotas = le. Józef
Ignacy Kraszewski

Literatūra ir šaltiniai

Ališauskas 2012 = Vy-
tautas Ališauskas. *Jono
Lasickio pasakojimas
apie žemaičių dievus*.
Vilnius: Aidai, 2012.

AnIT = *Latviešu tautas
teikas: Izcelšanās teikas:
Izlase*. Sastādītāja Alma
Anclāne. Rīga: Zināt-
ne, 1991.

AufHR I–II = Theodor
Aufrecht. *Die Hymen
des Rigveda*, I–II. Berlin:
Akademie Verlag, 1955.

Balys 1948 = Jonas Ba-
lys. *Lietuvių tautosakos
skaitymai*, I. Tübingen:
Patria, 1948.

Balys 2002 = Jonas Ba-
lys. *Raštai*. Parengė Rita
Repšienė, III. Vilnius:
Lietuvių literatūros ir
tautosakos institutas,
2002.

Balsys 2010 = Rimantas
Balsys. *Lietuvių ir prūsų
dievai, deivės, dvasios:
nuo apeigos iki prietaro*.

Klaipėda: Klaipėdos
universiteto leidykla,
2010.

BDS = Krišjāņa Barona
Dainu skapis: <[http://
www.dainuskapis.lv](http://www.dainuskapis.lv)>.

Belickis 1972 = Maria-
nas Belickis. *Užmirš-
tas šumerų pasaulis*.
Vilnius: Vaga, 1972.

Beresnevičius 1990 =
Gintaras Beresnevičius.

Kūmarasvamis, Rama = ang. Rama Coo-
maraswamy

Kursytė, Janina = Janina Kursite

Lasickis, Jonas = le. Jan Łasicki, lo. Joan-
nes Lasicius, Lasitius

Lelevelis, Joachimimas = Joachim Lelewel

Levkijevskaja, Jelena = Елена Евгеньевна
Левкиевская

Manhartas, Vilhelmas = Wilhelm Mann-
hardt

Narbutas, Teodoras = le. Teodor Narbutt
Pūvelas, Janas = Jaan Puhvel

Stanevičius, Simonas = le. Symon Staniewicz

Strykowskis, Motiejus = le. Maciej Stryj-
kowski, lo. Matys Striicovius, Strycovius

Šmitas, Pēteris = Pēteris Šmits

Toporovas, Vladimiras = Владимир

Николаевич Топоров

*Dausos: Pomirtinio gyve-
nimo samprata senojoje
lietuvių pasaulėžiūroje*.
Vilnius: Taura, 1990.

Boryš 2005 = Wiesław
Boryš. *Słownik etymolo-
giczny języka polskiego*.
Kraków: Wydawnictwo
literackie, 2005.

BRMŠ II = *Baltų
religijos ir mitologijos
šaltiniai*, II: XVI amžius.
Sudarė Norbertas Vė-
lius. Vilnius: Mokslo ir
enciklopedijų leidybos
institutas, 2001.

BrnP I = *Antano Bara-
nausko pasakos*, I: *Vėtro
sūnus: surinktos šiaurės
rytų Lietuvoje*. Parengė
Kostas Aleksynas. Pa-
nevėžys: E. Vaičekausko
knygyno leidykla, 1999.

BsLPĮ II = *Lietuviškos
pasakos įvairios*. Su-
rinko Jonas Basanavi-
čius. Parengė Kostas
Aleksynas, II. Vilnius:
Vaga, 1995.

BsR II = Jonas Basa-
navičius. *Raštai*, II:
*Publicistika, recenzijos.
Iš gyvenimo kronikos
ir laiškų*. Sudarė Leo-
narda Sauka. Vilnius:
Lietuvių literatūros ir
tautosakos institutas,
2004.

BsRR = Jonas Basana-
vičius. *Rinktiniai raštai*.
Paruošė D. Krištopaitė.
Vilnius: Vaga, 1970.

BsV = *Iš gyvenimo vėlių
bei velnių*. Surinko
Jonas Basanavičius.
Parengė Kostas Alek-

- synas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
- Budkus 1936 = Pranas Budkus. Žemaičių tvoros. *Gimtasai kraštas*, 1936, Nr. 1(9).
- BūgaR I–III = Kazimieras Būga. *Rinkiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, I–III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1962.
- Coomaraswamy 2004 = *Guardians of the Sun-door: Late Iconographic Essays and Drawings of Ananda K. Coomaraswamy*. Louisville, Kentucky: Fons Vitae, 2004.
- Corbin 1990 = Henry Corbin. *Spiritual Body and Celestial Earth: From Mazdean Iran to Shī'ite Iran*. London–Princeton: Princeton University Press, 1990.
- ČpOTK = *Oi tu kregždėle: Anelės Čepukienės tautosakos ir kūrybos rinktinė*. Parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1973.
- Davidson 1990 = Hilda R. Ellis Davidson. *Gods and Myths of Northern Europe*. London: Penguin Books, 1990.
- Demeter 1993 = Tekla Demeter. *Germanų ir keltų sakmės bei legendos*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Derksen 2008 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2008.
- Derksen 2015 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2015.
- DkR I = Simonas Daukantas. *Raštai*. Sudarė V. Merkys, I. Vilnius: Vaga, 1976.
- DkŽT I = Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka, I: Dainos*. Parengė Vytautas Jurgutis, Bronė Kazlauskienė. Vilnius: Vaga, 1983.
- Dundulienė 1990 = Pranė Dundulienė. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius: Moks-las, 1990.
- DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Paruošė Bronislava Kerbelytė ir Klimas Viščius. Vilnius: Vaga, 1973.
- EIEC = *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Editors J. P. Mallory, D. Q. Adams. London–Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.
- Eliade 1961 = Mircea Eliade. *Images and Symbols: Studies in Religious Symbolism*. London: Harvill Press, 1961.
- Eliade 1968 = Mircea Eliade. *Myths, Dreams, and Mysteries: The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Reality*. London and Glasgow: Collins, 1968.
- Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc.: Harper & Row, 1977.
- Epiktetas 2001 = Epiktetas. *Pokalbiai; Fragmentai; Vadovėlis*. Iš senosios graikų kalbos vertė Vanda Kazanskienė. Sudarė Antanas Rybelis. Vilnius: Pradai, 2001.
- ER = *Encyclopedia of Religion*, second edition. Lindsay Jones, editor in chief, I–XIV. New York etc.: Thomson Gale, 2005 (puslapių numeravimas išsistinis).
- Frenkelis 1969 = Ernstas Frenkelis. *Baltų kalbos: jų tarpusavio santykiai ir santykiai su kitomis indoeuropiečių kalbomis (Baltų kalbotyros įvadas)*. Vilnius: Mintis, 1969.
- FrGEW II = Hjalmar Frisk. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1970.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas išsistinis.)
- FŽ = *Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- GdrNPD = „Ir nauogo pupa dangun...“ Parengė Dangirutė Giedraitytė. *Tautosakos darbai*, XXXI. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- Gliwa 2006 = Bernd Gliwa. Kai kurie lingvistikos bei folkloristikos sąlyčiai su archeologija. *Liaudies kultūra*, 2006, Nr. 3.
- Guenther 1972 = Herbert V. Guenther. *The Tantric View of Life*. Berkeley–London: Shambala, 1972.
- Jasiūnaitė 2010 = Birutė Jasiūnaitė. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- Jaskevičius 2010/2 = Valteris Jaskevičius. Jono Lasickio žemaičių dievai: lietuvių mitologijos studija (tęsinys). // *Liaudies kultūra*, 2010, Nr. 5.
- Jones, Pennick 2007 = Prudence Jones, Nigel Pennick. *A History of Pagan Europe*. London

and New York: Routledge, 2007.

JšLD I–III = *Lietuviškos dainos*. Užrašė Antanas Juška. Paruošė A. Mockus, I–III. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954 (Казань, 1882).

JšSD I–II = *Lietuviškos svotbinės dainos*, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos. Paruošė Vytautas Maknys, I–II. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955 (Санктпетербург, 1883).

Jucevičius 1959 = Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai*. Redakcinė komisija: J. Lebedys, M. Lukšienė, Z. Slaviūnas. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

Karaliūnas 2004 = Karaliūnas, Simas. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, I. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004.

Karaliūnas 2005 = Simas Karaliūnas. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.

Kerbelytė 1970 = Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių liaudies padavimai*. Vilnius: Vaga, 1970.

Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*.

age. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.

Kluge 1999 = Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York, 1999.

Kramrisch 1988 = Stella Kramrisch. *The Presence of Šiva*. Varanasi: Motilal Banarsidass, 1988.

KrbŽA = *Žemės atmintis: Lietuvių liaudies padavimai*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.

KrLEV II = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II. Rīga: Avots, 1992.

Kudaba 1974 = Česlovas Kudaba. *Žemaičių aukštumų kultūrinio kraštovaizdžio liaudies kūrybos elementai. // Liaudies kūryba*, II. Vilnius: Mintis, 1974.

Kursite 1999 = Janina Kursite. *Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā*. Rīga: Zinātne, 1999.

LaLKŽ = *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Alvydas Butkus. Kaunas: Aesti, 2003.

Landsbergis 2019 = Vytautas V. Landsbergis. *Žalčių karalienė (Pokario pasaka)*. Vilnius: Dominicus Litanus, 2019.

Lasickis 1969 = Jonas Lasickis. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*. Vilnius, 1969.

LATŽ = Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas, II. Vilnius: Mintis, 1976.

Laurinkienė 1990 = Nijolė Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga, 1990.

LDdz = *Latvju Dievadziesmas*. Ieraudzījis un sakārtojījs Brastiņu Ernests. Latvju dievturu sadraudze, 11980.

Lecouteux 2006 = Claude Lecouteux. *Germanų mitologijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2006.

LFCh = *Lietuvių folkloro chrestomatija*. Parengė Bronislava Kerbelytė, Bronė Stundžienė. Vilnius: Regnum fondas, 1996.

LhGED = Winfred P. Lehmann. *A Gothic Etymological Dictionary*. Leiden: E. J. Brill, 1986.

LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.

LLD XV = *Lietuvių liaudies dainynas*, XV: *Dainos apie gamtą*. Parengė Giedrius Dringelis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

LLD XX = *Lietuvių liaudies dainynas*, XX:

Kalendorinių apeigų dainos, 1: *Advento–Kalėdų dainos*. Parengė Jurgita Ūsaitytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

LM I = *Lietuvių mitologija*. Sudarė Norbertas Vėlius, I. Vilnius: Mintis, 1995.

LMBK = *Lietuvos metraštis (Bychovco kronika)*. Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimantas Jasas. Vilnius: Vaga, 1971.

LPP I = *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*. Parengė Kazys Grigas ir kiti, I. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

LTs I = *Lietuvių tautosaka*, I: *Dainos*. Medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.

LTs III = *Lietuvių tautosaka*, III: *Pasakos*. Paruošė L. Sauka, A. Seselskytė. Vilnius: Mintis, 1965.

LTs IV = *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.

LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir*

- šokiai. Medžiaga paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- LtvŽ = *Lietuvinių žodis*. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius, redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Kaunas: Litterae universitatis, 1995.
- Malandra 1983 = William W. Malandra. *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983.
- Mažiulis 2007 = Vytautas Mažiulis. Iš baltų etimologijos. *Baltistica*, XLII (1). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.
- McKenzie 1995 = John Lawrence McKenzie, S. J. *Dictionary of the Bible*. New York: Touchstone Book, 1995.
- ME I–II = *Mitologijos enciklopedija*, I–II. Vilnius: Vaga, 1997–1999.
- Milkus 1990 = Kristijonas Gotlybas Milkus. *Pilkainis: poezija, proza*. Vilnius: Vaga, 1990.
- MrhKEWA III = Manfred Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, III. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1976.
- MŠ = *Mimiro šaltinis: Senųjų islandų tekstų antologija*. Sudarytoja ir vertėja dr. Rasa Ruseckienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.
- MT X = *Mūsų tautosaka*. Red. prof. Krėvė-Mickevičius, X. Kaunas, 1935.
- MžPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.
- Narbutas 1998 = Teodoras Narbutas. *Lietuvių tautos istorija*, I: *Lietuvių mitologija*. Vilnius: Mintis, 1998.
- OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- OWR = *The Concise Oxford Dictionary of World Religions*. Edited by John Bowker. Oxford: Oxford university Press, 2005.
- PE = *Poetinė Eda*. Iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas. Vilnius: Aidai, 2009.
- Pfeifer 2004 = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2004.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- PKT II = *Iš Panevėžio krašto tautosakos*, II. Sudarytojas Eugenijus Urbonas. Panevėžys: UAB „Panevėžio sp.“, 2006.
- Puhvel 1969 = Jaan Puhvel. “Meadow of the Otherworld” in *Indo-European Tradition*. // *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, t. 83. Göttingen, 1969.
- Puhvel 2001 = Jaan Puhvel. *Lyginamoji mitologija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Raigardas 2001 = *Ar tikrai Raigardas prasme-go? Kompleksinių tyrimų duomenys*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
- Razauskas 5005 = Dainius Razauskas. *Dvaras ir Dvargantas. Liaudies kultūra*, 2005, Nr. 2.
- Razauskas 2017 = Dainius Razauskas. *Bažnyčia, prasmegusi Kulionių piliakalnyje*. Molėtai: Molėtų krašto muziejus, 2017.
- Razauskas 2019a = Dainius Razauskas. *Įkurti ir sutverti: Socialinio lygmens kosmogonija. Liaudies kultūra*, 2019, Nr. 1.
- Razauskas 2019b = Dainius Razauskas. *Daukanto sutvėrimas. Būdas (= Liaudies kultūra)*, 2019, Nr. 2.
- Razauskas 2019c = Dainius Razauskas. *Kalba ir mitologija: Sutvėrto pasaulio tvora tarp šiapus ir anapus. Būdas (= Liaudies kultūra)*, 2019, Nr. 3.
- Razauskas 2020 = Dainius Razauskas. *Apibrėžimas: Nuo kosmologinio vaizdinio prie maginės praktikos ir episteminės metaforos. Būdas (= Liaudies kultūra)*, 2020, Nr. 3.
- Razauskas 2022 = Dainius Razauskas. *Pasaulio gardas: Aptvėrto pasaulio vaizdinys germanų mitologijoje ir jo baltiški atspindžiai. Sovijus: Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022, t. 10, Nr. 1.
- RdhPU = *The Principal Upaniṣads*. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. India: HarperCollins, 2000.
- Rigveda 2004 = *Rig Veda*, a metrically restored text, edited by Barend A. van Nooten and Gary B. Holland, Harvard Oriental Series, vol. 50 = *Rigveda*. PDF edition by Keith Briggs, 2004 <www.keithbriggs.info/documents/rv.pdf>.

- RSPS = *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Vilnius: Vaga, 1981.
- RuLKŽ II = *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*, II: K–O. Sudarė Ch. Lemchenas. Vilnius: Mokslas, 1983.
- Sabaliauskas 1966 = Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksikos raida. Lietuvių kalbotyros klausimai*, VIII: *Lietuvių kalbos leksikos raida*. Vilnius: Mintis, 1966.
- Sabaliauskas 1970 = Algirdas Sabaliauskas. Iš baltų kalbų gyvulininkystės terminologijos istorijos. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XII: *Iš lietuvių leksikologijos ir leksikografijos*. Vilnius: Mintis, 1970.
- Sabaliauskas 1990 = Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas, 1990.
- SbAED = *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*. Sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- SkardžiusRR I = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, I: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996.
- SmSEJL = Wojciech Smoczyński.
- Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- Spence 1998 = Lewis Spence. *Myths and Legends of Egypt*. London: Senate, 1998 (1915).
- Stanevičius 1967 = Simonas Stanevičius. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1967.
- StE = Snorri Sturluson. *Edda*. Iš senosios islandų kalbos vertė Rasa Ruseckienė. Vilnius: Akademinė leidyba, 2017.
- Šmitas 2004 = Pēteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai, 2004.
- ŠmLPT XIII = *Latviešu pasakas un teikas*. Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiēm sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits, XIII. Rīgā: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1936.
- ŠvR 1998 = *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*. Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarinę, įvadás ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadás ir NT sąvokų žodyną parašė kun. Česlovas Kavaliauskas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.
- TPD = *Teikas par Dievu: Izlase*. Sagatavojis Ernests Brastiņš. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1929.
- TŽ I = *Tauta ir žodis*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, I. Kaunas, 1923.
- Upanišados 2013 = *Upanišados*. Iš sanskrito vertė, įvadinį straipsnį ir paaiškinimus parašė Audrius Beinorius, mokslinis redaktorius Dainius Razauskas. Vilnius: Vaga, 2013.
- Vaitkevičius 2003 = Vykintas Vaitkevičius. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedis, 2003.
- Vaitkevičius 2022 = Šventa Dubrė – Raigardas. // *Būdas*, 2022, Nr. 1.
- Watkins 1995 = Calvert Watkins. *How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Vėlius 1987 = Norbertas Vėlius. *Chtoniskasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė*. Vilnius: Vaga, 1987.
- WHLEW II = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1954.
- Višinskis 1964 = Povilas Višinskis. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1964.
- Vyšniauskaitė 1999 = Angelė Vyšniauskaitė. *Lietuvio namai*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1999.
- VIAMŽ = Aleksandra Velickienė. *Antikos mitologijos žinynas*. Kaunas: Šviesa, 1996.
- VIEMD = *Ežeras and milžino delno: Lietuvių liaudies padavimai*. Parengė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mintis, 1995.
- VrAEW = Jan de Vries. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. J. Brill, 1962.
- VtSLŠŽ = Vykintas Vaitkevičius. *Senosios Lietuvos šventvietės: Žemaitija*. Vilnius: Diemedis, 1998.
- Zabiela 1995 = Gintautas Zabiela. *Lietuvos medinės pilyys*. Vilnius: Diemedis, 1995.
- Zaehner 2003 = Robert Charles Zaehner. *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. London–New York: Phoenix, 2003.
- Zieliński 2003 = Tadeusz Zieliński. *Senovės graikų religija*. Vilnius: Ciklonas, 2003.
- Zimmer 1946 = Heinrich Zimmer. *Myths and Symbols in Indian Art and Civilisation*. Edited

- by Joseph Campbell. New York: Pantheon Books, 1946.
- ZnLKI I–IV = Zigmas Zinkevičius. *Lietuvių kalbos istorija*, I: *Lietuvių kalbos kilmė*; II: *Ikį pirmųjų raštų*; III: *Senujų raštų kalba*; IV: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* Vilnius: Mokslo, 1984, 1987, 1988, 1990; Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
- Абаев 1965 = Василий Иванович Абаев. *Скифо-европейские изоглоссы: На стыке Востока и Запада*. Москва: Наука, 1965.
- Авеста 1998 = *Авеста в русских переводах (1861–1996)*. Составление, общая редакция, примечания и справочный раздел И. В. Рака. Санкт Петербург: Журнал «Нева»–Летний сад, 1998.
- Атхарваведа 2005 = *Атхарваведа (Шаунака)*. Перевод с ведийского языка, вступительная статья, комментарий и приложения Т. Я. Елизаренковой, I: Книги I–VII. Москва: Восточная литература, 2005.
- Байбурин 1983 = Альберт Кашфулович Байбурин. К описанию структуры славянского строительного ритуала. // *Текст: семантика и структура*. Москва: Наука, 1983.
- Бойс 2003 = Мэри Бойс. *Зороастрийцы: верования и обычаи*. Санкт-Петербург: Азбука-классика–Петербургское Востоковедение, 2003.
- ГМИВИАИ = Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- ДГРС = *Древнегреческо-русский словарь*. Составил И. Х. Дворецкий, I–II. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. (Puslapių numeravimas ištinis.)
- ДлПРН = *Пословицы русского народа: Сборник В. И. Даля*. Москва: Русский язык Медиа, 2004 (1862).
- ДлТС I–IV = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, I–IV. Москва: Русский язык, 1981–1982 (1863–1866).
- Елизаренкова 1999 = Татьяна Яковлевна Елизаренкова. *Слова и вещи в Ригведе*. Москва: Восточная литература, 1999.
- Иванов, Топоров 1974 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. *Исследования в области славянских древностей*. Москва: Наука, 1974.
- Киркор 1858 = Адам Киркор. Этнографический взгляд на Виленскую губернию. // *Этнографический сборник, издаваемый императорским русским географическим обществом*, III. Санктпетербург, 1858.
- Левкиевская 2002 = Елена Евгеньевна Левкиевская. *Мифы русского народа*. Москва: Астрель–Аст, 2002.
- МБ = *Міфалогія беларусаў: Эніцклапедычны слоўнік*. Складальнікі: Ірына Клімковіч, Віктар Аўтушка; навуковыя рэдактары: Таццяна Валодзіна, Сяргей Санько. Мінск: Беларусь, 2011.
- МНМ I–II = *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Главный редактор А. С. Токарев, I–II. Москва: Советская энциклопедия, 1980–1982.
- Нерознак 1983 = Владимир Петрович Нерознак. *Названия древнерусских городов*. Москва: Наука, 1983.
- НПБП I = *Полацкі этнаграфічны зборнік*, вып. 2: *Народная проза беларусаў Падзвіння*. Укладальнік У. А. Лобач, I. Наваполацк: Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, 2011.
- Пропп 1998 = Владимир Яковлевич Пропп. *Собрание трудов: Морфология (волибной) сказки* [с. 5–11]; *Исторические корни волибной сказки* [с. 112–436]. Москва: Лабиринт, 1998.
- Рак 1998 = Иван Вадимович Рак. *Мифы древнего и раннесредневекового Ирана*. Москва: Журнал «Нева»–Летний сад, 1998.
- Ригведа 1989 = *Ригведа: Мандалы I–IV*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1989.
- Ригведа 1995 = *Ригведа: Мандалы V–VIII*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1995.
- Ригведа 1999 = *Ригведа: Мандалы IX–X*. Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва: Наука, 1999.
- РЭСЛ = *У истоков мира: Русские этимологические сказки и легенды*. Составление и комментарии О. В. Беловой, Г. И. Кабаковой. Москва: Форум–Неолит, 2014.

Салмин 1989 = Антон Кириллович Салмин. *Сказка, обряд, действительность: Историко-типологическое изучение чувашского текста*. Чебоксары: Чувашское книжное издательство, 1989.

Сержпудоўскі 2000 = Аляксандр Казіміравіч Сержпудоўскі. *Казкі і апавяданні беларусаў Слуцкага павета*. Мінск: Універсітэцкае, 2000 (1926).

Топоров 1987 = Владимир Николаевич Топоров. Об одной готско-румынско-южнобалтийской параллели (Мотив людей и скота под землей). // *Балто-славянские исследования 1985*. Москва: Наука, 1987.

Топоров 2004b = Владимир Николаевич Топоров. О понятии места, его внутренних связях, его контексте (значение, смысл, этимология). *Язык культуры: Семантика и грамматика*. К 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923–1996). Москва: Индрик, 2004.

Топорова 1994 = Татьяна Владимировна Топорова. *Семантическая структура древнегерманской модели мира*. Москва: Радикс, 1994.

Фишман 1986 = Ольга Михайловна Фишман. Связь пастушеской и свадебной обрядности у карел. // *Русский север: Проблемы этнокультурной истории, этнографии, фольклористики*. Ленинград: Наука, 1986.

ФсЭСРЯ I–IV = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.

ЧрИЭС I = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, I. Москва: Русский язык, 1999.

ЭССЯ XXXI = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Под редакцией О. Н. Трубачева, XXXI. Москва: Наука, 2005.